

PER LA PAU

Núm. 40 - MAIG 2022

Violències fora de
contextos bèl·lics

ICIP

SUMARI

Introducció

- Editorial

Articles centrals

- Apunts per a una agenda de pau
- Greus expressions de violència fora de contextos bèl·lics
- Interrompre el conflicte
- Mèxic: un país en guerra?
- Militarització de la seguretat pública
- Violència crònica i construcció de pau a les terres pastorals de l'Àfrica oriental
- Resistència civil: un poder col·lectiu pacífic i transformador
- Moviments socials contra violències que no es volen veure

Entrevista

- Entrevista amb Mary Kaldor, experta en estudis de guerra, pau i seguretat

INTRODUCCIÓ

Editorial

ICIP

Estàvem acabant de revisar les traduccions d'aquest monogràfic, quan el passat 24 de febrer va iniciar la invasió russa a Ucraïna, capgirant completament la vida de milions de persones i les preocupacions globals en matèria de pau i seguretat. Amb Ucraïna dolorosament present en totes nosaltres, considerem tanmateix necessari seguir treballant en altres situacions de violència que provoquen dolor en diversos punts del planeta. La guerra continua fent estralls al Iemen, Tigré, República Centrafricana o Síria. Afganistan viu cada dia sota la implacabilitat talibana. La població palestina pateix un règim d'apartheid des de fa dècades. Grups extremistes continuen la seva expansió letal pel Sahel. 690 milions de persones al món passen gana. La gent que es veu forçada a abandonar el seu lloc d'origen és any rere any més nombrosa.

Hi ha també altres situacions amb una gran intensitat de violència, que no estan relacionades amb l'extremisme ni amb enfrontaments bèl·lics clàssics. Situacions que no es donen necessàriament en règims autoritaris, en el que s'anomena "estats fallits" o en els més empobrits de tots. Ens referim a aquelles situacions de violència molt lligades a la criminalitat i a les respostes inadequades que hi han donat els governs. Unes situacions de violència directa que conviuen amb alts nivells de violències estructurals i culturals.

Al llarg d'aquests últims quatre anys, l'ICIP ha fet un esforç per col·locar el focus sobre aquestes situacions que, per posar-hi una etiqueta, hem qualificat de "violències fora de contextos bèl·lics". Una etiqueta no exempta de debat, ja que, com molt bé exposa un dels articles a continuació, la línia que separa una situació de violència entre conflicte armat o no conflicte armat esdevé, en països com Mèxic, molt tènue.

“Els últims anys l’ICIP ha fet un esforç per col·locar el focus sobre situacions de violència, d’alta intensitat, que es donen fora de contextos bèl·lics”

En tot cas, la mirada que vol posar l’ICIP sobre aquestes realitats difícilment etiquetables és, com no podria ser d’una altra manera, una mirada de construcció de pau. Què significa posar-hi una mirada de pau? Significa, entre moltes altres coses, fer una lectura multidimensional d’aquestes violències, sense aturar-se a les expressions més directes i visibles. Anar a les arrels dels conflictes. Entendre les seves dinàmiques i conèixer els actors que hi tenen un paper. Fixar-se en com les violències afecten el dia a dia i els projectes de vida de les persones. Posar en valor les iniciatives individuals, i sobretot col·lectives, per transformar aquestes situacions. Valorar en quina mesura les eines clàssiques de la construcció de pau són aplicables en contextos que precisament s’han tractat molt poc des d’una perspectiva que no fos exclusivament securitària. Reconèixer els drets de les víctimes a la veritat, justícia, reparació i garanties de no-repetició com una condició bàsica per encarar el futur.

Són diverses les activitats que s’han organitzat des de l’ICIP per intercanviar coneixements, experiències i eines en aquest sentit. Entre elles cal destacar el cicle “Amèrica Llatina. Fer front a les violències des de la construcció de pau” que va aplegar, durant el primer semestre de 2021, una vintena de referents per debatre sobre com els aprenentatges de la construcció de pau poden aportar propostes transformadores a aquestes complexes situacions de violència fora de contextos bèl·lics.

Amb aquest monogràfic, l’ICIP vol seguir aportant reflexions, esperant que contribueixin a donar visibilitat a unes realitats extremadament alarmants però poc prioritzades; a donar eines a les persones, col·lectius i institucions que treballen per fer-hi front i a proposar mesures que no retroalimentin les violències sinó que siguin realment transformadores.

“Aquest monogràfic pretén visibilitzar unes situacions de violència extremadament alarmants i donar eines a les persones i col·lectius que treballen per fer-hi front”

El primer dels articles, escrit per Sabina Puig, responsable de l'àrea de treball de l'ICIP “Violències fora de contextos bèl·lics”, pretén identificar alguns trets bàsics d'aquestes violències que precisament es defineixen per les seves múltiples cares, i sense ànims exhaustius, enumera els aspectes més importants que podria incorporar una agenda de pau.

En el següent article, Ana Glenda Tager (Alianza para la Paz), explora precisament algunes de les expressions de la violència que afecten la humanitat sense guardar necessàriament relació amb l'existència de conflictes armats, entre elles: violència de gènere, violència contra defensors/es del medi ambient, tràfic de persones, crim organitzat, etc. Unes violències que han rebut, segons l'autora, escassa atenció en relació amb conflictes entre Estats o lluites per obtenir el control polític d'un Estat.

Com apuntàvem més amunt, la resposta a la criminalitat i els seus actes violents ha sigut predominantment una resposta basada en una visió militaritzada i punitivista de la seguretat. En el seu article, el tercer d'aquesta revista, Carolina Ricardo, de l'Instituto Sou da Paz del Brasil, argumenta com aquestes respostes no han aconseguit disminuir la violència, sinó que al contrari, l'han alimentat encara més. Brasil n'és un clar exemple. La banalització de l'ús de les forces armades en la seguretat pública porta la lògica de la guerra a la seguretat pública quotidiana, i genera violacions greus dels drets humans, ens adverteix.

Per la seva part, José Antonio Guevara Bermúdez (Universidad Autónoma de Tlaxcala) ens porta a examinar les dades que ens arriben de Mèxic, un país que precisament presenta enormes reptes en matèria de seguretat i trasllada un munt d'interrogants a l'àmbit de la construcció de pau. Segons Guevara, “la situació de violència per la que travessa Mèxic, d'acord amb el dret internacional, només s'explica com un conflicte

armat de caràcter no internacional”. I això té una importància cabdal a l'hora de dissenyar les estratègies per fer front a les violències que se'n deriven i protegir els drets de les persones.

Aquestes “violències fora de contextos bèl·lics” s'associen sovint a Amèrica Llatina, continent que tot i només acollir el 8% de la població mundial, concentra un de cada tres homicidis que es comptabilitzen a escala global. Tanmateix són també realitat a altres parts del món. Mohamed Daghar (ENACT- Enhancing Africa's response to transnational organised crime) ens porta a examinar què està passant a les terres pastorals de l'Àfrica de l'Est. Unes terres que es veuen fortament marcades per violències relacionades amb la presència del crim organitzat així com amb les conseqüències del canvi climàtic i de la marginació política que han patit per part dels respectius governs.

“Les “violències fora de contextos bèl·lics” s'associen sovint a Amèrica Llatina, però són una realitat a moltes altres parts del món”

Els tres articles següents aporten una visió diferent: una reflexió sobre el paper de la societat civil en la denúncia, prevenció o inclús interrupció dels cicles de violència. Roger Mac Ginty, director del Durham Global Security Institute, ens il·lustra sobre el potencial de les accions localitzades – sovint inclús individuals – de disrupció de la violència: “Aquests actes menors de disrupció del conflicte trenquen la lògica, la postura i la narrativa dels actors del conflicte delerosos per dominar un espai social”.

Esperanza Hernández, professora a la Universitat La Salle, ens convida a conèixer millor el significat de la resistència civil i tot el que poden aconseguir les iniciatives d'aquest tipus, fins i tot en situacions de gran asimetria en les relacions de poder, tot i advertint-nos dels grans reptes que se li plantegen, particularment en contextos com els que examinem en aquest monogràfic. Per ella, com per l'ICIP, “les experiències de resistència civil són patrimoni de pau i han de ser reconegudes en aquesta condició, defensades i enfortides per tots els actors rellevants de la construcció de la pau”.

Per acabar, i ampliant el focus, Jordi Mir, professor a la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, ofereix una bona reflexió sobre el paper dels moviments socials en la construcció de pau. Una de les grans contribucions d'aquests moviments és que aconseguen fer visibles tota una sèrie de violències – especialment violències estructurals – que la societat i les autoritats no reconeixen o no sempre han reconegut com a tal. Això és imprescindible en qualsevol país i especialment rellevant en contextos on violències directes i letals poden eclipsar altres tipus de violències igualment perverses però menys visibles tot i afectar el dia a dia de milions de persones.

Es per l'ICIP un plaer comptar a l'espai "Entrevista" d'aquest número amb la col·laboració de Mary Kaldor, una referent internacional en l'estudi dels conflictes armats. Amb ella vam poder conversar sobre els punts de connexió entre aquestes situacions de violència fora de contextos bèl·lics i el que ella va qualificar va vint anys com a "noves guerres". Com ella apunta, en l'anàlisi de conflictes o de les violències, encara es dona una importància sobredimensionada als factors relacionats amb els motius polítics de les confrontacions, per sobre d'altres factors que avui en dia tenen molt més pes. Això contribueix a que greus crisis de seguretat que no tenen una motivació típicament política al darrera no rebin la visibilitat i atenció internacional que requereixen.

Des de l'ICIP volem agrair novament les aportacions dels i les expertes que han participat en aquest monogràfic. Confiam en que la combinació de totes elles contribueixi a ampliar les mirades i els coneixements sobre unes situacions de violència devastadores per a milions de persones i a gestionar aquestes situacions amb propostes encaminades cap a una construcció de pau justa, inclusiva i sostenible.

Fotografia

Imatge de Ruido Photo per l'exposició 'Cara a cara amb les violències. Relats de resiliència a Centreamèrica', produïda per l'ICIP.

ARTICLES CENTRALS

Apunts per a una agenda de pau

Sabina Puig

Institut Català Internacional per la Pau

La perspectiva que la pau no és només absència de guerra és una idea ben consolidada entre els sectors especialitzats. Bona part de l'opinió pública segurament comparteix també la intuïció que no només en conflictes bèl·lics hi ha manca de pau. Les dificultats d'accés a uns mínims vitals i a l'exercici dels drets humans; la inseguretat - real o percebuda - a casa i al carrer; la desconfiança envers les institucions públiques; desigualtats, discriminacions i exclusions; o inclús les relacions socials polaritzades són factors determinants a l'hora de determinar si es viu en pau o no. El contrari de pau no és doncs la guerra, sinó la violència, en totes les seves diverses manifestacions - directa, estructural i cultural -, es produeixi o no en el marc d'un conflicte armat.

Aquesta mirada àmplia sobre el concepte de pau és especialment rellevant en un moment històric on les estadístiques indiquen taxes de morts violentes extraordinàriament elevades en països suposadament "pacífics", superant en algunes ocasions les de països en guerra. Cal ser cautelós a l'hora de comparar estadístiques, ja que les maneres de mesurar poden diferir en un lloc i un altre. Així i tot, la informació regularment sistematitzada pel [Global Study on Homicide](#) de l'UNODC, el [Conflict Data Program](#) de la Universitat d'Uppsala o el [Homicide Monitor](#) de l'Institut Igarapé, entre d'altres, ens alerta sobre greus situacions de violència homicida en països on no hi ha en curs cap conflicte armat reconegut com a tal. Les dades relatives a països llatinoamericans i del Carib són especialment alarmants en aquest sentit.

Sense cap mena de dubte, la construcció de pau ha de posar el focus en aquestes situacions, unes situacions que són diferents dels àmbits en els que s'ha desenvolupat

històricament la construcció de pau i que porten en bona mesura a un replantejament dels seus marcs analítics i metodològics alhora que susciten nous i importants interrogants.

Volem fixar-nos en les violències fora de contextos bèl·lics, però de quines violències estem parlant? Com les adjectivem? Com les qualifiquem? Com les definim? Només limitant-nos a la violència directa, ja ens trobem davant un fenomen tan enorme en el seu impacte com heterogeni en les seves manifestacions i complex en les seves dinàmiques. Matances i desaparicions forçades comeses pel crim organitzat a Mèxic (sovint en col·lusió amb les autoritats); extorsions i assassinats perpetrats per les “maras” a Centreamèrica; execucions extrajudicials de joves negres a les favelas del Brasil, ús excessiu de la força per part dels cossos de seguretat en la repressió de protestes socials; femicidis arreu, incessants i impunes; tràfic de persones a gran escala; crisis humanitàries i abusos en les rutes migratòries... Quin és el denominador comú en totes aquestes situacions? Com les podem enfocar des d'una perspectiva de pau?

“El contrari de la pau no és la guerra, sinó la violència, en totes les seves diverses manifestacions, es produeixi o no en el marc d'un conflicte armat”

Estem parlant d'uns nivells extraordinàriament alts de violència directa que fan que els territoris que la pateixen ocupin les primeres places en els rànquings mundials d'homicidis i altres agressions greus a la integritat física i psíquica de les persones. Tanmateix aquesta violència directa té lloc en contextos profundament marcats per violències estructurals, amb gravíssims indicadors de desigualtat i exclusió social, pobresa i manca d'accés a drets humans bàsics com el dret a la salut, educació o habitatge digne, tots ells alimentats per discriminacions centenàries que condicionen la vida de milions de nenes, nens, dones i homes. Violències directes i estructurals es veuen al seu torn retroalimentades per discursos carregats de valors sexistes, racistes,

individualistes o militaristes que durant anys han anat impregnant les societats.

La pluralitat dels actors i la complexitat de les seves interaccions, extremadament fluides i dinàmiques, és un altre tret característic d'aquestes situacions. Les tensions no solen donar-se, com en el cas dels conflictes armats clàssics, entre un nombre reduït d'actors amb homogeneïtat interna, una agenda política i un poder clar sobre el territori. Sovint ens trobem davant d'un calidoscopi de grups armats amb aliances i escissions difícils de seguir. La línia divisòria entre actors "legals" i "il·legals" s'esvaeix, tant per la col·lusió de les institucions amb la delinqüència com perquè molts d'aquests grups han diversificat tant les seves activitats que poden estar operant en xarxes criminals i en mercats legals. D'altra banda, els interessos polítics d'aquestes actors es limiten bàsicament en el control sobre rutes i mercats.

L'investigador John Paul Lederach ho analitzava recentment amb aquestes paraules: "El propòsit de la violència pot ser el control sobre certs espais territorials, locals, però de manera més important ho és el control de las xarxes on flueixen persones – persones molt vulnerables – armes, drogues, economies il·lícites... Es tracta de xarxes transnacionals i obertament amagades, en el sentit que tenen una presència forta, però treballen des d'una perspectiva il·lícita [...] Sovint la violència és performativa, simbòlica, horrorosa, exagerada en la seva forma de transmetre por. Són reptes locals i a l'hora transnacionals, però no són lluites per un poder polític d'àmbit nacional. Busquen controlar les seves cadenes econòmiques i socials" [\[1\]](#). Dit això, s'ha pogut observar també com grups criminals han anat guanyant legitimitat entre sectors de la població a qui els Estats no garanteixen les necessitats bàsiques i no ofereixen perspectives de futur. Això es va fer particularment evident durant els moments més crítics de la pandèmia de la Covid-19 [\[2\]](#). Tenir present l'entrellaçament de les tres dimensions de violències – directes, estructurals i culturals – així com el seu caràcter crònic [\[3\]](#) és imprescindible a l'hora de proposar un full de ruta cap a la pau. També ho és entendre les complexes dinàmiques amb les que s'expressa aquesta violència i el mapa d'actors que la protagonitzen.

Una proposta d'agenda de construcció de pau

Entenent la pau con un concepte plural, relacional, contextual i dinàmic [5], no hi ha recepta fixa ni única per fer front a violències tan complexes. Sempre seran necessàries accions a diferents nivells, dimensions i tempos, i adaptades a les peculiaritats del lloc on es produeixen els conflictes i les violències.

Tanmateix algunes reflexions compartides podrien contribuir a delinear elements bàsics per una agenda de construcció de pau. L'ICIP va organitzar durant el 2021 un cicle de converses per identificar aquests elements: Amèrica Llatina. Fer front a les violències des de la construcció de pau [6]. Les reflexions que segueixen s'articulen al voltant d'algunes de les idees més destacables que es van posar sobre la taula i que l'ICIP fa seves.

1. Tenir una mirada integral i a llarg termini

Construir pau és un procés lent que necessita perspectiva a llarg termini, una mirada cap al passat i accions concretes en el present. Cal assumir-ne la complexitat i la dificultat. Seria il·lusori pensar que es poden solucionar problemes enquistats des de fa dècades o segles en un sol cicle electoral, per exemple.

Certament, fan falta mesures immediates per reduir les violències i garantir la seguretat física de les persones, però seran poc efectives si no van acompanyades d'un esforç genuí per garantir l'accés a tots els drets humans: econòmics, socials, culturals, civils i polítics, sense cap tipus de discriminació i tant en la seva dimensió individual com col·lectiva.

Davant d'unes violències de caràcter crònic i multidimensional, una agenda de pau ha de contemplar les desigualtats històriques (també en clau de gènere) que han propiciat la conflictivitat i no descartar transformacions sistèmiques, fins i tot en les estructures de poder. Molt previsiblement això pot topar amb la resistència dels mateixos grups armats i elits polítiques, socials i econòmiques que treuen profit del conflicte i que durant dècades han sigut responsables de la reproducció de la violència [7]. Reconfigurar el paper d'alguns actors pertanyent a aquestes elits i posar la seva capacitat d'influència i canvi a favor de la pau també hauria de formar part de l'agenda.

“Construir pau és un procés lent que necessita perspectiva a llarg termini, una mirada cap al passat i accions concretes en el present. Cal assumir-ne la complexitat i la dificultat”

Aquestes transformacions han de passar igualment per un enfortiment de les institucions democràtiques de tal manera que tinguin legitimitat i capacitat per gestionar de forma no violenta la conflictivitat social [\[8\]](#). “La bona governança, caracteritzada com a Estats que són participatius, responsables, eficaços i basats en l’Estat de dret, estableix les bases sobre les quals desenvolupar i enfortir marcs institucionals i no estatals per millorar la societat i contrarestar el crim organitzat” [\[9\]](#).

2. Adoptar un altre model de seguretat

Tornant a les mesures necessàries per garantir el dret a la vida i integritat física de les persones, és obvi que davant de les violències descrites, les polítiques de seguretat són una prioritat en la construcció de pau. Però quines polítiques i quina seguretat?

El concepte de seguretat ha estat segrestat per una visió molt limitada i exclusiva que no té en compte la pluralitat de vulnerabilitats, amenaces i necessitats i que anteposa el control i l’ordre per sobre les condicions necessàries per al ple exercici dels drets humans. La majoria de governs han optat per aplicar el seu poder coercitiu amb més control social, securització de l’espai públic, implicació de forces militars en operacions de seguretat interior, creació de cossos armats especials i enduriment de les penes de presó per lluitar contra la delinqüència.

Dècades després de polítiques de “mà dura”, no s’observa cap reducció significativa en les estadístiques sobre violència. És més, tot apunta que les polítiques repressives han contribuït a la seva reproducció.

Com revertir el fracàs de les polítiques de seguretat aplicades fins ara de manera predominant? Una visió integral de la seguretat que respongui també als múltiples problemes socials; voluntat política d'alt nivell i sostinguda en el temps; diagnòstics clars; més transparència; descentralització; més capacitació i canvis culturals en les forces de seguretat així com control civil sobre les forces de seguretat són algunes de les propostes que es plantegen en clau de canvi [\[10\]](#).

En altres paraules, la construcció de pau requereix reorientar els esforços en matèria de seguretat cap a un model de seguretat humana centrat en crear condicions perquè les persones puguin tenir un projecte de vida digne i desenvolupar totes les seves capacitats en llibertat i ple respecte dels seus drets humans. Val la pena afegir aquí que des del marc teòric i pràctic del feminisme s'estan fent aportacions molt valuoses que enriqueixen encara més aquest concepte de seguretat, proposant models "menys antagonistes, més cooperatius i intercomunitaris, on les xarxes de suport i d'acompanyament i les relacions de cura mútua facin de la interdependència una virtut" [\[11\]](#).

3. Desxifrar els nexes entre criminalitat organitzada, violència i pau

Les diferents expressions de violència exercida pel crim organitzat així com l'impacte negatiu en el desenvolupament econòmic i democràtic dels països on té presència són un evident repte per la pau i la seguretat global. Tanmateix, des de l'àmbit de la construcció de pau tot just s'està començant ara a posar el focus sobre aquest problema i a aportar algunes propostes [\[12\]](#).

És imprescindible entendre com funcionen els grups criminals – en tota la seva heterogeneïtat – per poder-hi fer front. A causa de la seva opacitat i complexitat, la radiografia que en tenim és encara molt parcial i borrosa. Hi ha molt recorregut a fer en aquest sentit, especialment per part dels estudis de pau.

Quina és exactament la relació entre crim organitzat i violència? La presència de grups criminals no significa necessàriament un augment d'episodis violents. Al contrari, en algunes ocasions l'exercici del seu poder – directament proporcional a la fragilitat de les institucions estatals – li permet regular la incidència d'homicidis i, quan li ha

convingut, reduir-la [\[13\]](#). A costa, això sí, d'altres greus abusos i d'una renúncia a l'Estat de dret. L'ús que fa el crim organitzat de la violència és molt tàctic. El tipus i el nivell de violència pot dependre dels missatges que vol enviar a les autoritats, grups rivals o població. En ocasions l'interessa que sigui una violència brutal i visible, en d'altres els seus propis negocis necessiten un entorn "pacificat", on la violència s'evita o s'amaga [\[14\]](#). Cal entendre en profunditat aquestes dinàmiques, que variaran a cada lloc i per a cada grup, per poder fer-hi front. Una resposta equivocada pot exacerbar encara més la violència exercida pels grups criminals. En consonància amb el que s'ha exposat en altres apartats, cal pensar en estratègies informades, innovadores i creatives per anar més enllà de les respostes repressives i compartimentades aplicades fins ara.

Una de les assignatures pendents de l'àmbit de la construcció de pau és explorar amb més profunditat en quines condicions és possible i desitjable el diàleg i la negociació amb actors vinculats al crim organitzat [\[15\]](#). Quina legitimitat tenen aquests grups? Què és el que es pot negociar? Què pot empènyer a negociar amb grups que precisament es beneficien del conflicte i la violència? [\[16\]](#).

Un altre bloc de qüestions que es plantegen tenen a veure amb el desarmament, desmobilització i reintegració dels membres d'aquests grups. Els aprenentatges sobre aquesta mena de processos que hem anat acumulant en contextos de conflicte armat haurien de poder guiar les actuacions de desmobilització de persones vinculades al crim organitzat violent.

4. Restaurar les víctimes

Els nivells extraordinàriament elevats de violència coincideixen amb uns nivells extraordinàriament elevats d'impunitat que agreugen encara més el dolor de les víctimes i retroalimenten els cicles de violència. En aquests contextos, enfortir el binomi justícia i pau esdevé fonamental.

Són diversos els factors que expliquen la impunitat que pateix cada país en relació a violacions dels drets humans i crims violents: connivència de les autoritats amb actors criminals, manca de capacitació, institucions dèbils, etc. Abordar cada un d'aquests

factors necessitarà reformes específiques en estructures de govern, en la judicatura i els cossos de seguretat. En els casos en què els mecanismes ordinaris de justícia no són suficients per donar resposta a l'elevadíssima quantitat de crims greus, pot ser necessari plantejar mecanismes extraordinaris que puguin aportar veritat, justícia, reparació i garanties de no-repetició a les víctimes i al conjunt de la societat.

Les diferents experiències de justícia transicional que coneixem aporten en aquest sentit moltes llums sobre com afrontar episodis de violència massiva. Aquestes experiències s'han donat fins ara en règims “en transició” d'un conflicte a un postconflicte, o d'una dictadura a una democràcia. Té sentit traslladar els aprenentatges i les eines de la justícia transicional a situacions que no estan (aparentment) “transitant” cap a un canvi de règim?

“Els nivells extraordinàriament elevats de violència coincideixen amb uns nivells extraordinàriament elevats d'impunitat que agreugen encara més el dolor de les víctimes”

Cap fórmula és aplicable per se en altres contextos, però l'elevadíssim nombre de víctimes i la gravetat de les violacions dels drets humans en joc, la saturació dels mecanismes de justícia ordinaris, la urgència de garantir mesures de no repetició i la necessitat, com s'apuntava més amunt, d'anar a les arrels dels conflictes, sense cap mena de dubte justifiquen la idoneïtat d'inspirar-se en les aportacions de la justícia transicional per fer front a aquest tipus de violències. Aquestes aportacions no es limiten únicament a les vies penals, contempnen també tot un seguit de pràctiques restauradores que contribueixen enormement a la transformació i a satisfer les necessitats de justícia de les víctimes^[17].

5. Teixir una societat civil cohesionada

Si bé l'Estat és una peça clau, la construcció de pau no passa únicament per les institucions, i encara menys, per les elits que ostenten el poder. És cabdal comptar amb

un teixit social actiu i cohesionat que qüestionari la legitimitat de la violència i faci propostes de transformació positiva dels conflictes. Són cada cop més nombroses les veus que, allunyant-se dels postulats de la “pau liberal” [18], afirmen que la pau s’ha de construir des de l’àmbit local, amb la participació de les persones i comunitats, especialment aquelles afectades pels conflictes.

L’acció de la societat civil es tradueix en una meravellosa gama d’accions que poden passar per exercicis de resistència civil noviolenta, de promoció del diàleg, de protesta, de projectes de prevenció de les violències, de cures, de formació, o de gestos més senzills, individuals i sovint desapercebuts, de no-reproducció de la violència.

Ara bé, el terror que genera la violència pot separar i tensar encara més les relacions entre persones, grups o comunitats. És per tant, especialment important generar condicions que mantinguin vius el diàleg i la cohesió social. No només per promoure la convivència, també per abordar de manera col·lectiva les problemàtiques més arrelades i construir visions de futur compartides.

En situacions de violència extrema, les persones i col·lectius que busquen transformacions s’exposen a un gran risc. La llista d’autoritats locals, dirigents comunitaris, periodistes o defensors i defensores dels drets humans i del medi ambient que són assassinats va creixent d’any en any fins a uns nivells que recorden els temps més obscurs de les pitjors dictadures.

“Per la construcció de pau és cabdal comptar amb un teixit social actiu i cohesionat que qüestionari la legitimitat de la violència i faci propostes de transformació positiva dels conflictes”

És tasca dels actors internacionals de construcció de pau acompanyar aquestes persones i col·lectius per contribuir a reafirmar la legitimitat que se’ls hi vol sostreure, amplificar la seva veu en l’àmbit global i oferir-los protecció. És també tasca d’aquests

actors posar en valor els esforços de la societat civil organitzada i preocupar-se que tinguin participació en els processos de pau que transcendeixen l'àmbit estrictament local.

6. Entendre la relació entre violències locals i fenòmens globals

La majoria de les expressions més brutals de les violències fora de contextos bèl·lics analitzades fins ara solen tenir lloc en les perifèries, lluny dels centres de poder i de decisió, fora del focus internacional. Tanmateix, a moltes se'ls hi podria trobar una relació més o menys estreta amb fenòmens d'abast transnacional.

La connexió entre les violències locals i afers globals queda especialment evident en relació amb aquesta dada: 75% de les morts violentes d'Amèrica Llatina són provocades per armes importades (per vies legal i il·legals) d'altres continents [19]. Al comerç d'armes, s'hi sumen el tràfic de persones i altres economies il·lícites, pràctiques extractivistes per satisfer demandes d'altres poblacions o polítiques migratòries restrictives que agreugen encara més la situació. La liberalització a ultrança de l'economia global no és tampoc aliena a l'expansió dels mercats il·legals i a l'enfortiment dels actors criminals que els dominen.

Aquests fenòmens tenen en comú el fet que produeixen beneficis en les esferes internacionals a l'hora que generen explotació, empobriment i violència contra grups poblacionals i pràctiques depredadores contra el medi ambient [20].

Si bé un dels grans aprenentatges de la construcció de pau és que els processos han d'estar enfocats en els conflictes locals i protagonitzats pels actors locals, en tota la seva diversitat, aquesta dimensió transnacional de les violències fa que els processos d'àmbit local s'hagin de poder combinar amb accions d'incidència a nivell global. Saber com intervenir de la manera més eficient i coordinada en els diferents nivells - local, nacional, regional i global - és un altre dels grans reptes de la construcció de pau. I és un repte que ens interpel·la directament.

En definitiva, són molts els desafiaments que plantegen les violències que ens preocupen, però tenim pistes, tenim saber acumulat i tenim metodologies per abordar-

les amb una mirada de pau. I sobretot, tenim una constel·lació de persones, organitzacions, comunitats i representants institucionals amb capacitat i voluntat per transformar situacions violentes en situacions més pacífiques, justes, inclusives i sostenibles. Identificar-les, connectar-les i ampliar-ne l'impacte també és construir pau. És urgent i necessari donar a aquestes situacions la prioritat que requereixen.

[1] John Paul Lederach a la sessió inaugural del cicle “Amèrica Llatina. Fer front a les violències des de la construcció de pau” organitzat per l'ICIP de març a juny de 2021.

[2] Vegeu la tertúlia “Las despensas del crimen organizado”, organitzada pel Colegio de México el 13 de maig de 2020.

[3] Entenem per violència crònica “una violència que es reproduïx per tots els espais de socialització i entre generacions, que pren múltiples formes i que muta al llarg del temps. Són violències letals i no letals, com desaparicions, desplaçaments forçats, violència intrafamiliar i abusos policials, entre d'altres. La violència crònica afecta profundament la forma en què les persones es relacionen entre si davant de les institucions de l'Estat, els espais que habiten i les seves expectatives sobre el futur”. Pearce, Jenny et al., Hacia una agenda de Seguridad nacional humana en México: Por una seguridad que no reproduzca las violencias, London School of Economics and Political Science. Traducció pròpia.

[4] Entenem per violència crònica “una violència que es reproduïx per tots els espais de socialització i entre generacions, que pren múltiples formes i que muta al llarg del temps. Són violències letals i no letals, com desaparicions, desplaçaments forçats, violència intrafamiliar i abusos policials, entre d'altres. La violència crònica afecta profundament la forma en què les persones es relacionen entre si davant de les institucions de l'Estat, els espais que habiten i les seves expectatives sobre el futur”. Pearce, Jenny et al., Hacia una agenda de Seguridad nacional humana en México: Por una seguridad que no reproduzca las violencias, London School of Economics and Political Science. Traducció pròpia.

[5] Pearce, J.; Dietrich, W. “Many violences, many peaces: Wolfgang Dietrich and Jenny Pearce in conversation”, *Peacebuilding*, 7:3, 2019, p. 268-282.

[6] Resums i vídeos de les sessions del cicle.

[7] Vegeu la sessió amb Jenny Pearce i Mariano Aguirre “Conceptualitzar una agenda de pau enmig de violències cròniques” dins l’esmentat cicle de l’ICIP.

[8] Vegeu la sessió amb Esperanza Hernández, Sabine Kurtenbach i Verónica Zubillaga “Democràcia participativa, moviments socials i resistències noviolentes” dins l’esmentat cicle de l’ICIP.

[9] Global Organized Crime Index 2021. Global Initiative Against Organized Transnational Crime, p. 131.

[10] Vegeu la sessió amb Lucía Dammert, Miguel Garza i Geoff Thale “Polítiques de seguretat per a la construcció de pau” dins l’esmentat cicle de l’ICIP. Vegeu també Maydeu-Olivares, Sergio, Per a una nova estratègia de reducció de les violències fora de contextos bèl·lics, ICIP Policy Paper 19, ICIP, abril 2021.

[11] “Reorientant la seguretat des del feminisme”, revista *Per la Pau*, ICIP, febrer 2021.

[12] Banfield, J. Crime and Conflict, the new challenge for peacebuilding. International Alert, 2014.

[13] Garzón-Vergara, J.C. What is the relationship between organized crime and homicide in Latin America, a Homicide Dispatch 3, Igarapé Institute, 2016.

[14] Durán-Martínez, A. “Les múltiples dimensions de la violència relacionada amb les drogues”, a la revista *Per la Pau*, ICIP, novembre 2018.

[15] Vegeu la sessió amb Angélica Durán, Falko Ernst i Achim Wennmann “Diàleg, negociació i mediació amb actors violents” dins l’esmentat cicle de l’ICIP.

[16] L’IFIT ha fet una tasca considerable en aportar reflexió sobre totes aquestes qüestions: Freeman M., Felbal-Brown V. Negotiating with Violent Criminal Groups. Lessons and guidelines from global practice. IFIT, 2021.

[17] Vegeu la sessió amb Guillermo Trejo i María Camila “Mecanismes extraordinaris per a violències extraordinàries” dins l’esmentat cicle de l’ICIP. Vegeu també la sessió

amb Glaucia Foley, Marisol Ramírez i Raul Calvo Soler a la sessió “Justícia i transformació dels conflictes violents” dins el mateix cicle.

[18] Pérez de Armiño, K.; Zirion Landaluze, I. (coord.). *Pax crítica, aportes teóricos a las perspectivas de paz posliberal*. Tecnos, Hegoa, 2019.

[19] Sense subestimar l'important producció d'armament brasiler.

[20] Vegeu la sessió amb Robert Muggah i Luis Jorge Garay “Reptes globals en construcció de pau en l'àmbit local” dins l'esmentat cicle de l'ICIP.

Sobre l'autora

Sabina Puig

Sabina Puig és politòloga i màster en Dret Internacional dels Drets Humans (Essex University). Treballa des del 2010 a l'ICIP, on coordina la línia de treball “Violències fora de contextos bèl·lics” i es fa càrrec de diversos projectes de divulgació i treball en xarxa.

Fotografia

Imatge de Ruido Photo per l'exposició ‘Cara a cara amb les violències. Relats de resiliència a Centreamèrica’, produïda per l'ICIP.

ARTICLES CENTRALS

Greus expressions de violència fora de contextos bèl·lics

Ana Glenda Tager

Alianza para la Paz

Una de les principals preocupacions des del final de la Segona Guerra Mundial ha estat la protecció de civils davant dels efectes de la violència generada pels conflictes armats. Actualment aquests conflictes (guerres interestatals i civils) s'han anat reduint i ja no són l'únic escenari de violència d'alta intensitat que afecta la població. En el període comprès entre la Segona Guerra Mundial i el final de la Guerra Freda, l'atenció al conflicte armat i a la violència estava relacionada amb qüestions de sobirania estatal en disputa: conflictes entre Estats o lluites entre parts en conflicte per obtenir el control polític d'un Estat. La violència que no es va produir per aquestes motivacions va rebre una escassa atenció i va ser considerada com a *criminal*[\[1 \]](#).

No obstant això, i d'acord amb dades de l'Oficina de les Nacions Unides contra la Droga i el Delicte, avui al món «l'activitat delictiva causa moltes més morts que els conflictes armats i el terrorisme combinats. Només el 2017 hi va haver 464.000 víctimes d'homicidis contra 89.000 morts en conflictes armats i 26.000 víctimes mortals de violència terrorista»[\[2 \]](#). D'altra banda, el nombre d'atacs terroristes de caràcter transnacional és ara mateix més elevat que en qualsevol altre moment des de 1970. L'abast de les organitzacions criminals s'estén a través de les regions i els països.

Segons l'Índex de Pau Global 2021 de l'Institut d'Economia i Pau, la violència es considera el risc més gran per a la seguretat diària en 49 de 142 països en l'àmbit mundial, i més del 50% de les persones a l'Afganistan, al Brasil, a Sud-àfrica, a Mèxic i a la República Dominicana expressen que per a ells la violència és el principal risc al qual

s'enfronten en la vida diària.

“Avui al món l'activitat delictiva causa moltes més morts que els conflictes armats i el terrorisme combinats”

Tot seguit s'exposen algunes de les expressions de la violència que més afecten la humanitat i que no tenen necessàriament relació amb l'existència d'un conflicte armat: la violència generada pel crim organitzat i els seus vincles amb les institucions polítiques; la violència exercida contra el medi ambient i aquelles persones i col·lectius que el defensen i que reivindiquen els seus drets; la violència provocada per la inequitat de gènere; la violència generada pel tràfic de persones i el tràfic il·lícit de migrants, així com una sèrie de violències estructurals com el racisme, la pobresa o l'exclusió.

Violència criminal i política

La violència i la criminalitat són part d'un entramat de relacions de poder institucional i no institucional que es manifesten en les interaccions socials. Això va des d'expressions micro, dinàmiques de poder en espais territorialment definits i limitats, fins a expressions macro, definides per les polítiques d'Estat i la seva relació amb interessos internacionals.

Els índexs elevats de violència que es presenten en països on es van signar acords de pau que van posar fi a guerres convencionals o a guerres de guerrilles estan generats per dinàmiques criminals i territorials. S'aconsegueix acabar amb els conflictes armats, però són limitades les capacitats necessàries per evitar la transformació de les expressions de violència i la seva continuïtat. L'evidència demostra que, a més de les conseqüències negatives dels conflictes armats, també existeixen pràctiques que reforcen beneficis relacionats amb la rendibilitat que produeix per a alguns grups consolidar el poder polític sobre la base de l'existència d'un conflicte armat. La criminalitat, com a fenomen social, és un camp on aquestes dinàmiques es

reproduïen i s'entrecreuen. Les xarxes criminals estimulen els beneficis del conflicte armat i transformen les seves activitats perquè continuïn sent rendibles durant el postconflicte. El vincle politicocriminal, per exemple, permet que les lògiques de benefici derivades del conflicte es traslladin a les institucions públiques després de sotmetre's a processos de reforma un cop s'han signat acords de pau utilitzant mecanismes com la corrupció i el clientelisme.

En aquest tipus de contextos, la violència pot ser entesa com un conjunt d'interconnexions entre diferents segments de la societat (incloent-hi l'Estat), que conformen un sistema que es retroalimenta a si mateix a partir d'una infinitat de motius de caràcter individual, que generen violència com a part d'un sistema productor de beneficis per a alguns, en detriment d'uns altres. La rendibilitat econòmica d'aquest sistema s'expressa en economies il·legals poderoses, i la rendibilitat política, en la corrupció i el clientelisme exacerbats en períodes de competència electoral. La violència és, aleshores, el circuit que connecta els múltiples interessos que giren al voltant del poder, fonamentalment, del poder polític. Des de grups guerrillers formals, agrupacions terroristes, bandes delictives i criminals, fins a forces de seguretat corruptes i grups de neteja social i extermini, tots participen activament d'un sistema de violència directament relacionat amb la política, on el trànsit de l'estadi criminal al polític succeeix a través de la negociació o la demostració de força oberta mitjançant l'agressió física o simbòlica.

“Des de grups guerrillers formals, terroristes, bandes delictives i criminals, fins a forces de seguretat corruptes i grups de neteja social i extermini, tots participen activament d'un sistema de violència directament relacionat amb la política”

La violència es genera regularment en llocs on no hi ha presència estatal i on el control és exercit per grups no estatals que imposen el seu poder i delimiten «fronteres

invisibles» que afecten la vida i la mobilitat de les persones. Aquests grups poden ser de bandeso d'organitzacions criminals, que donen lloc a un ordre social alternatiu. També originen un sistema de poder i d'assignació de recursos que promou cicles de lluita per accedir a les normes que regulen el poder polític, preservar-les i transformar-les. Per mantenir el control territorial, els grups armats utilitzen la violència contra els actors socials que s'oposen als seus interessos, i aquest augment del control per part d'actors no estatals ha estat directament relacionat amb l'explosió de la violència social armada en l'àmbit internacional.

Violència i defensa de la terra i el medi ambient

Algunes activitats extractives i de generació, comercialització i distribució d'energia han provocat noves expressions de conflictes que, com que no s'aborden de manera adequada, fan augmentar les tensions preexistents relacionades amb un sistema de desigualtats, inequitats, exclusions i discriminacions, i deriven en situacions violentes amb repercussions en els àmbits nacionals i regionals.

L'accés, propietat i ús de les terres és una altra problemàtica que genera conflicte, en particular per l'expansió dels anomenats monocultius, i especialment la palmera d'oli. L'acumulació de la terra en poques mans, la manca d'accés que hi té una majoria de la població involucrada i l'impacte ecològic per pèrdua de terres per a l'agricultura, les conseqüències devastadores en el sòl, les compres forçades de terra i els desplaçaments forçats són part de la problemàtica agrària en molts territoris. Quan en aquests contextos apareix el crim organitzat, atret pels grans interessos econòmics en joc, els conflictes es fan més complexos i la multidimensionalitat i la multicausalitat adquireixen unes altres característiques i dimensions.

La lluita pels drets de poblacions vulnerades pels conflictes agraris ha estat una de les raons de l'assassinat de molts defensors dels drets humans. Segons Front Line Defenders, el 2020 van ser assassinats 331 defensors i defensores arreu del món, i d'aquests, 284 ho van ser a les Amèriques, amb Colòmbia com un dels països amb el lideratge mundial en nombre d'assassinats (53% dels casos documentats).

“Per mantenir el control territorial, els grups armats utilitzen la violència contra els actors socials que s’oposen als seus interessos”

Davant d’aquestes controvèrsies i d’aquests atacs, hi ha la percepció d’amplis sectors socials que els Estats no estan complint amb l’obligació de vetllar pel bé comú, cosa que genera desconfiança i descrèdit envers la institucionalitat pública i fa que les relacions de respecte i confiança es deteriorin fins al punt d’amenaçar la governabilitat.

El descontentament de les poblacions afectades pel que consideren violacions dels drets humans, al seu territori i a les seves formes tradicionals de vida i d’organització s’expressa mitjançant protestes de «defensa de la terra», demandes a l’Estat, resistència pacífica i ocupació de terres [\[3 \]](#) amb respostes estatals violentes.

Inequitat de gènere i violència

La violència envers les dones és l’expressió més exacerbada de les relacions de poder patriarcal a la societat i de les històriques relacions desiguals entre homes i dones. És un tipus de violència que forma part estructural del sistema i que es perpetua mitjançant les institucions socials, com la família, l’escola, els sistemes polítics i jurídics, la religió i els sistemes de creences, entre d’altres.

Aquest tipus de violència constitueix una violació dels drets humans, de la igualtat i de la llibertat, i limita l’accés de les dones a recursos i oportunitats de realització: és una problemàtica social que s’emmarca en un contínuum que s’agreuja en situacions de violència criminal i de crisi humanitària.

Els nivells de violència envers les dones comprenen des de l’assetjament verbal fins a l’abús físic o sexual, i tenen com a expressió màxima el femicidi o assassinat de dones i nenes per raó de gènere. Els factors que incideixen en aquesta violència estan lligats als sistemes de dominació patriarcal, però també a una sèrie de desigualtats o

formes d'exclusió generadores de violència que s'han d'analitzar des de la intersecció del sexisme, el racisme i el classisme que influeixen en la vida de les dones i els homes de manera diferencial en cada context.

“La sensibilització, la incidència política i la reflexió sobre els imaginaris constitueixen una tasca urgent perquè les dones puguin aspirar a viure lliures de violència”

Malgrat els avenços en matèria de normativitat internacional, existeix un gran desconeixement entre les dones sobre les lleis i les polítiques que les emparen contra aquest tipus de violència. De la mateixa manera, s'identifiquen moltes barreres per accedir a les rutes de prevenció i atenció que els garanteixin els seus drets. Per aquest motiu, la feina de sensibilització en amplis sectors de la societat, la incidència política en la institucionalitzat i la reflexió sobre els imaginaris i les representacions constitueixen una tasca urgent perquè les dones puguin aspirar a viure lliures de violència.

Violència generada pel tràfic de persones i el tràfic il·lícit de migrants

La globalització ha afavorit l'augment d'aquest tipus d'activitats il·lícites. El tràfic de il·lícit de refugiats i migrants [\[4\]](#), així com el tràfic de persones [\[5\]](#), ha generat un augment en el nombre de víctimes de violència física, sexual i psicològica a escala mundial.

El tràfic de persones és «un fenomen delictiu que ha anat evolucionant en el seu perfil, fins al punt que ha esdevingut una pràctica globalitzada molt rendible, i s'ha convertit en el segon gran negoci il·legal, per damunt del tràfic de drogues i només superat pel tràfic d'armes», segons Victoria del Blanco [\[6\]](#).

Per a l'organització Ayuda en Acción, el tràfic és un negoci il·legal que comença i acaba amb el trasllat de migrants, que contacten, voluntàriament, amb un traficant amb l'objectiu de travessar una frontera. En el cas del tràfic de persones, el traficant aprofita la situació desfavorable del migrant per explotar-lo de manera persistent i generar guanys. Les víctimes gairebé sempre són dones i nenes exposades a la prostitució, l'abús sexual o els matrimonis il·legals.

La pobresa extrema, l'escassetat d'aliments, la violència i la inseguretat són factors de vulnerabilitat davant del tràfic de persones.

Una nova estratègia de mobilització per afrontar aquest fenomen han estat les caravanes de persones migrants cap als Estats Units, que es van iniciar l'octubre de 2018, procedents majoritàriament de països com Guatemala, Hondures i el Salvador, amb grans quantitats de persones que es mouen juntes, fugen juntes i procedeixen de la mateixa experiència d'exclusió. Segons l'OIM [7], els qui migren creuen que fer-ho en caravanes els dona més protecció davant de les màfies, ja que estan menys exposats als delictes i abusos que acostumen a trobar-se en la ruta, tenen més assistència d'entitats governamentals i no governamentals i menys costos associats, perquè és menys necessari contractar un coyote o traficant per travessar fronteres.

“El tràfic de persones ha anat evolucionant fins al punt d'esdevenir una pràctica globalitzada molt rendible, i convertir-se en el segon gran negoci il·legal només superat pel tràfic d'armes”

És difícil enfrontar-se a aquest tipus de violència, ja que no només implica la persecució de les màfies, sinó que requereix donar respostes a les problemàtiques estructurals que obliguen les persones a arriscar la vida o a ser preses de tràfic a la recerca de millors condicions per viure.

Violències estructurals

Més enllà de les violències directes esmentades més amunt, no podem obviar el pes de les violències estructurals. El racisme n'és una. Es manifesta de formes molt complexes, s'ha anat accentuant en les societats i s'ha convertit cada vegada més en un element essencial d'alguns problemes polítics i socials. A Europa, per exemple, durant els últims anys, el racisme s'ha enfortit a causa de l'«amença terrorista» i de la por a la immigració[8]. Un altre exemple és el cas dels Estats Units, on les pressions econòmiques i sanitàries sobre les minories racials i els immigrants, així com el racisme històric contra la població afroamericana que va viure un punt àlgid amb la mort de George Floyd, van generar una sèrie de protestes massives que van desembocar en una resposta policial repressiva i violenta.

Un altre tipus de violència estructural és el de la pobresa i la fam, que té efectes devastadors sobre milions d'éssers humans i causa moltes més morts que altres violències més visibilitzades. Com explica Tortosa, l'augment de la desnutrició té un gran cost humà i és un caldo de cultiu per a la violència, ja que col·loca grans quantitats de població en situació de vulnerabilitat i es converteix en generador de possibles esclats socials[9].

“Cal pensar noves formes de desenvolupament sostenible i equitatiu que generin transformacions al sistema de producció i consum actual per enfrontar-nos als reptes futurs davant les violències”

La pandèmia de la Covid-19 ha aguditzat alguns factors d'aquestes violències estructurals, com les bretxes de desigualtat existents, ja que s'han incrementat els nivells de pobresa a causa de la caiguda de l'activitat econòmica pel confinament. A la vegada, s'han vist majoritàriament afectades les economies informals amb les quals sobreviu gran part de la població en l'àmbit mundial. La pandèmia també ha posat en evidència la fragilitat de molts Estats que, incapaços d'afrontar el problema i de donar una solució a les demandes ciutadanes, han generat respostes autoritàries amb

impactes considerables en els nivells de conflicte i violència. Segons l'Índex de Pau Global 2021, el nivell de disturbis civils va augmentar a escala mundial el 2020, impulsats en gran part per les respostes a les restriccions del coronavirus. Molts d'aquests aldarulls civils derivaven de les protestes socials que van canalitzar el descontentament popular i van denunciar la injustícia, la corrupció, les desigualtats i les restriccions a les llibertats civils.

El món afronta un període de canvis accelerats i importants davant de la fragilitat del model de desenvolupament existent, i aquests canvis generaran conflictes. En la mesura que continuem recorrent a la violència per solucionar-los, se seguiran manifestant de diverses maneres a costa del sofriment humà. Cal pensar noves formes de desenvolupament sostenible i equitatiu que generin transformacions al sistema de producció i consum actual per poder enfrontar-nos als desafiaments futurs davant dels diferents tipus de violències.

[Article traduït de l'original en castellà]

[1] Arévalo de León, B.; Tager, A. (2016). "Armed Social Violence and Peacebuilding: Towards an operational approach". A V. D. Barbara Unger, *Undeclared wars - Exploring a peacebuilding approach to armed social violence*. Berlín: Berghof Handbook Dialogue Series, núm. 12.

[2] *Global Study on Homicide 2019*. Viena: United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2019.

[3] Ramón Ruffner, J. "El papel del Estado frente a la violencia en los conflictos sociales en Perú". *Quipukamayoc Revista de la Facultad de Ciencias Contables*, 2012, vol. 20, núm. 37.

[4] *Smuggling*, en anglès.

[5] *Human trafficking*, en anglès.

[6] Del Blanco, V. G. "Trata de seres humanos y criminalidad organizada". *Anuario de derecho penal y ciencias penales*, 2014, 67 (1), 193-237.

[7] *Caravanas Migrantes*. Obtingut de l'OIM Oficina Regional per a Centreamèrica, Nord-amèrica i el Carib, 3 de desembre de 2021.

[8] Gachet, I. *Lucha contra el racismo y la discriminación racial en Europa*. París: ONU, Comisión del Consejo de Europa contra el Racismo y la Intolerancia (ECRI), 2007. Obtingut de Nacions Unides, Crònica ONU.

[9] Tortosa, J. "Violencias, crisis y culturas". *Convergencia, Revista de Ciencias Sociales* (53), 2010, p. 69-89.

Sobre l'autora

Ana Glenda Tager

Ana Glenda Tager és sociòloga graduada a la Universitat Pontifícia de Salamanca (Espanya), és actualment directora executiva de la Alianza para la Paz. Anteriorment havia estat Directora Regional de l'Oficina d'Interpeace per a l'Amèrica Llatina.

Fotografia

Imatge de Ruido Photo per l'exposició 'Cara a cara amb les violències. Relats de resiliència a Centreamèrica', produïda per l'ICIP.

ARTICLES CENTRALS

Interrompre el conflicte

Roger Mac Ginty

Director del Durham Global Security Institute

Arreu del món hi ha operacions de consolidació de la pau de gran abast. Tanmateix, sorprèn l'absència d'aquestes operacions, com a pràctica i com a llenguatge específic, en molts contextos greument afectats per la violència. En particular, hi ha països (en especial, d'Amèrica Llatina i el Carib) que pateixen taxes de violència molt elevades que no solen considerar-se mereixedors d'iniciatives de construcció de pau. I això malgrat que els alts nivells de violència tenen un impacte molt perjudicial en la seva societat i govern; i que la violència sovint assoleix un caràcter i una magnitud pròpies d'un conflicte militar. En absència d'iniciatives de construcció de pau i davant la manca de capacitat o atenció del govern nacional, sovint es cedeix a les persones i les comunitats la tasca de prendre mesures per protegir-se. De vegades, persones i comunitats han pogut plantar cara per mirar d'interrompre un conflicte, per posar-hi pals a les rodes. Precisament, aquest breu article reflexiona sobre les oportunitats de generar disruptions als conflictes.

L'auge de la construcció de la pau

Durant els darrers cinquanta anys (i especialment els darrers trenta), s'ha establert una àmplia infraestructura internacional i transnacional de construcció de la pau. Comprèn un sistema d'institucions sovint entrelaçades (nacionals, multilaterals i transnacionals) amb l'objectiu de prevenir el conflicte, reduir-ne l'impacte, facilitar-ne la "resolució" i rehabilitar les societats i les institucions un cop s'hagi apaivagat. Aquesta infraestructura es complementa amb un "programari", és a dir, un sistema de protocols i procediments operatius cada cop més professionalitzat. S'han interioritzat

dècades de les denominades “millors pràctiques” i hi ha un acord generalitzat sobre els mecanismes i enfocaments més adequats per al ventall de problemes que afecten les societats en conflicte. S’ha desenvolupat un argot, un llenguatge d’especialitat amb els termes de la construcció de pau, que facilita la comparació entre casos.

A més del desenvolupament d’una infraestructura de construcció de pau i l’estandardització dels procediments operatius, s’ha format una classe professional de constructors de pau. Aquesta cohort transnacional, que ja suma desenes de milers d’integrants, sovint amb formació i títols especialitzats, treballa per a les Nacions Unides, organitzacions internacionals, governs nacionals i ONG (internacionals). A més, s’hi afegeix un sector considerable de consultoria privada i organitzacions amb ànim de lucre.

“Sorprèn l’absència d’operacions de consolidació de la pau en molts contextos greument afectats per la violència”

El resultat és el d’un sector pròsper que opera en molts contextos afectats per conflictes. En cert sentit, hi ha hagut una espècie de “caravana” de construcció de pau, amb el desplaçament de l’atenció i els recursos internacionals d’un context a un altre a mesura que un conflicte s’agreuja i un altre es calma: de Cambodja, a Bòsnia, Sierra Leone, la República Democràtica del Congo i Colòmbia, amb moltes parades entremig. Al llarg del camí, s’aprèn i es perfeccionen les millors pràctiques.

Una construcció de pau selectiva

Malgrat l’àmplia infraestructura que representa i els recursos que s’hi dediquen en múltiples contextos, la construcció de pau – com a pràctica i com a llenguatge – s’aplica de manera selectiva. En alguns casos, els actors en conflicte posen l’accent en els enfocaments de seguretat i amb prou feines donen valor a la construcció de pau. El cas d’Israel i Palestina n’és un bon exemple. En aquest cas, Israel, com a actor més

poderós, prioritza un enfocament basat en la seguretat[1]. Les intervencions internacionals que es podrien qualificar de “construcció de pau” sovint són, de fet, enfocaments securitaris. En el cas de conflictes al Nord global, és possible que els estats no vulguin admetre la necessitat de construcció de pau. En certa manera, aquesta es pot veure com una cosa necessària només “lluny”, a les zones distants afectades pel conflicte. Així, per exemple, els Estats Units registren uns nivells significatius de violència (en bona part, amb una dimensió racial) i una tensió contínua (o, fins i tot, creixent) entre les comunitats negres i les forces policials[2]. Tanmateix, pels Estats Units, admetre que necessiten una iniciativa de construcció de pau o alguna via de resolució de conflictes d'àmbit nacional seria una humiliació, ja que suposaria reconèixer la complexitat del problema. Més encara si tenim en compte que es tracta d'un estat poderós, amb capacitat per rebutjar qualsevol iniciativa internacional de construcció de pau.

També hi ha casos amb nivells elevats de violència, sovint amb components militars en els que aquesta es considera delictiva més que no pas política. En aquests casos, governs nacionals i actors internacionals no es plantegen la construcció de pau com una opció. Diversos estats d'Amèrica Llatina i el Carib pateixen uns nivells de violència extremadament elevats. L'any 2020, El Salvador va registrar 1.322 homicidis, per sota dels més de 6.000 de 2015, però encara a un nivell alt[3]. El Brasil va patir 50.033 homicidis el 2020 (amb 6.416 persones mortes per la policia)[4]; a Mèxic, la xifra de 2020 va arribar als 34.515 homicidis[5]. En tots aquests casos, el nombre d'homicidis va superar (en alguns casos, amb escreix) la definició tècnica i àmpliament acceptada de guerra. Segons el respectat Uppsala Conflict Data Programme, la guerra és “un conflicte o confrontació que implica un estat i que assoleix almenys 1.000 morts a la batalla en un any natural concret”[6]. També és molt possible que les xifres oficials subestimïn els casos reals, atès el nombre de segrestos que desemboquen en assassinat en alguns d'aquests contextos.

“La construcció de pau, com a pràctica i com a llenguatge, s'aplica de manera selectiva malgrat

L'àmplia infraestructura que representa i els recursos que s'hi dediquen”

De fet, si ignorem el nombre total d'homicidis i ens centrem en la taxa d'homicidis per cada 100.000 habitants, les situacions a Hondures, Guatemala i Jamaica són especialment punyents. Les xifres anuals agregades d'homicidis no superen la marca dels 1.000, atès que son països amb poblacions relativament reduïdes, però les respectives taxes d'homicidis (de 44, 37 i 32 homicidis per cada 100.000 habitants) palesen el gran trastorn patit per aquestes societats. Cal tenir en compte, tanmateix, que aquestes estadístiques poden tenir matisos. Efectivament, les taxes d'homicidis no són uniformes entre països i afecten de manera diferenciada grups d'edat i gènere.

En molts d'aquests contextos, la violència se sol considerar “delictiva”, la qual cosa és fàcil d'entendre. Bona part de la violència està motivada pel benefici econòmic i sovint està relacionada amb els estupefaents. Amb tot, si superem aquesta explicació superficial, podem veure que la violència es produeix principalment en el marc d'economies polítiques complexes. Així doncs, a més d'explicacions simplistes vinculades al benefici i tràfic de drogues, hem de pensar en la legitimitat incompleta dels estats, la corrupció i la manca de capacitat de les forces de seguretat i els llegats colonials que encara estructuraven les economies.

El punt fonamental rau en el fet que totes aquestes societats pateixen violència *política*. Fins i tot en un cas com el d'Hondures, que no es pot atribuir al llegat d'una guerra civil recent, és difícil no posar en un context polític el nivell actual d'homicidis.^[7] Els factors racials, el sistema de propietat de la terra i dècades de suport dels Estats Units als diferents governs del país conflueixen per produir la complexa economia política actual.

Malgrat els elevats nivells de violència (política), el llenguatge i la pràctica de la construcció de pau no se solen aplicar a aquests contextos. En gran manera, els marcs i el llenguatge de construcció de pau estan dominats pel món anglòfon i no s'apliquen automàticament als contextos llatinoamericans. L'absència de moltes de les grans

organitzacions internacionals de construcció de pau és sorprenent. D'altra banda, la teoria i la pràctica de la pau s'han anat configurant a partir de situacions de violències amb motivacions polítiques explícites, i s'han centrat molt en la gestió de qüestions relacionades amb la identitat. Per tant, moltes de les activitats més habituals de la construcció de pau poden resultar inadequades per fer front a la violència d'alta intensitat d'algunes zones del Brasil o Mèxic.

“Els marcs i el llenguatge de construcció de pau estan dominats pel món anglòfon i no s'apliquen automàticament als contextos llatinoamericans”

L'envergadura del desgavell provocat per aquest tipus de violència sovint estructural i sistèmica és indiscutible. És una violència que està integrada en el funcionament de les societats i en les accions de les persones, les famílies i les comunitats, en l'àmbit més micro. Afecta els processos quotidians de pensament, perquè les persones anticipen la violència i prenen mesures per evitar-la tan bé com poden; o per sobreviure-hi. Hi ha moltes raons per les quals la construcció de pau no és considerada com una opció viable en aquests contextos. Per exemple, d'acord amb algunes pràctiques de construcció de pau, pot ser necessari reconèixer la legitimitat de determinats grups i causes, quelcom difícil d'assumir quan aquests grups són assenyalats com a criminals. A més, els programes i projectes de construcció de pau són sovint (tot i que no sempre) iniciats i patrocinats per actors externs. Un d'aquests actors, les Nacions Unides, té el mandat principal d'intervenir en cas de conflictes internacionals i requereix l'aprovació explícita dels estats amfitrions abans d'operar.

La resposta formal davant d'aquests alts nivells de violència s'ha centrat bàsicament en la seguretat, amb uns nivells d'èxit erràtics; sobretot, perquè la militarització de la tasca policial ha desembocat en respostes també militaritzades per part de les bandes criminals. Cada bàndol sembla atrapat en un dilema de seguretat que requereix rearmar-se a cada pas i els civils es veuen bloquejats entre dues faccions violentes. També hi ha hagut negociacions per a la reducció de la violència entre governs i bandes

que han portat a acords informals entre les dues parts [8], si bé sovint els actors implicats en neguen la existència.

Amb tot, aquestes respostes securitàries i les ocasionals converses per a la reducció de la violència no han contribuït a fer disminuir les elevades taxes de violència ni a debilitar les complexes economies polítiques que les sustenten. Per tant, la gent “de carrer” roman en una posició precària, depenent del seu propi enginy i recursos per sortir-se’n.

Respostes de la ciutadania

En alguns casos, la ciutadania ha intentat frenar la violència i aquesta disrupció del conflicte adopta formes molt subtils. Pot succeir en l'àmbit privat, a casa, quan una germana intenta dissuadir el seu germà petit d'entrar en una banda. Encara que sembli poca cosa, aquesta tasca d'aconsellar reposadament pot ser transgressora enfront de la lògica imperant a la comunitat, d'acord amb la qual unir-se a una banda constitueix un itinerari acceptat (i possiblement esperat) per als homes joves. Quan no entra en una banda, el jove trenca una narrativa social i demostra que hi ha vies alternatives possibles (i molt possiblement té una vida més segura i causa menys danys a la societat). Les intervencions microsociològiques, com la de la germana gran, són infravalorades i poc estudiades. Tanmateix, són valuoses per il·lustrar que les bandes, els actors paramilitars, els estats autoritaris o els líders polítics que s'apropien de la representació de tot un grup amb una identitat determinada no són actors monolítics ni hegemònics. Per contra, aquests actes menors de disrupció del conflicte trenquen la lògica, la postura i la narrativa dels actors del conflicte delerosos per dominar un espai social.

En alguns contextos, la violència és tan freqüent que afecta múltiples aspectes de la vida i la quotidianitat està condicionada per la necessitat d'evitar aquesta violència tant com sigui possible i mantenir viu el més semblant a una vida familiar. Tant si es tracta del recorregut dels infants per anar a escola com de la confiança dels ciutadans en la policia a l'hora de denunciar un crim, la vida consisteix en una successió de

càlculs sobre què és segur o perillós. Sovint, aquestes decisions depenen de l'individu o la família. En molts casos, l'Estat no només manca de capacitat o d'interès, sinó que també és l'origen mateix de molta violència. Tant si es tracta d'atacs violents dels cossos de seguretat a les faveles de Rio de Janeiro com de la brutalitat policial a Kenya, els ciutadans conceben estratègies per evitar les bandes i la policia[9].

“Les accions de persones i comunitats per fer front a la violència requereixen valentia, però també capacitat per a interpretar el clima social. En alguns casos, les iniciatives en favor de la pau són del tot desaconsellables, sense més”

És comprensible que molts actes de interrupció del conflicte es realitzin amb certa discreció, “fora del radar”. Prendre posició contra la lògica o la narrativa imperant en una comunitat o rebutjar obertament la “protecció” d'una banda o d'una força policial pot atraure'n la seva ira. En alguns casos, però, les persones, les famílies i les comunitats s'han implicat en activitats que s'oposaven obertament a les lògiques àmpliament acceptades i associades al conflicte. De la mateixa manera que l'alteració del mercat per l'arribada d'un nou producte o empresa, un “mercat de conflicte” es pot veure alterat per nous actors, iniciatives, narratives i postures. Aquestes accions requereixen valentia, però també capacitat per entendre el clima social i valorar què és possible i què no. Hi ha moments en què les iniciatives en favor de la societat o la pau són del tot desaconsellables.

Malgrat els riscos, hi ha molts exemples d'individus i comunitats involucrats en la interrupció del conflicte. En molts contextos, els antics membres de bandes han participat en activitats de desvinculació o dissuasió[10]. En algunes ciutats dels Estats Units, els líders de la comunitat han establert “zones lliures de trets”. D'aquesta manera, retreuen a les autoritats la seva ineficàcia i, alhora, reppen a les bandes a respectar els drets dels ciutadans[11]. En diversos contextos de conflicte, les

comunitats han marcat “zones de pau”, com una manera de declarar la voluntat de sortir del conflicte i establir vies alternatives i més pacífiques per tirar endavant[[12](#)]. Aquestes activitats transgressores, enfrontades amb la norma social imperant, no estan exemptes de riscos. La terrible xifra de morts entre líders i activistes comunitaris a la Colòmbia del post Acord de Pau demostra, entre altres coses, la intolerància de molts actors envers els líders, les narratives, les postures i les accions alternatives.

“Gran part de l’alteració del conflicte depèn de persones amb iniciativa que decideixen promoure la tolerància i confien en el seu judici més que en les exigències d’una banda, un grup militant o un govern”

Si tot va bé, la disrupció del conflicte pot sumar suports o estendre’s a altres àmbits, ja que accions molt localitzades poden inspirar-ne d’altres. L’imaginari segons el qual els líders polítics violents tenen el suport total de la comunitat podria ser alterat per les accions o postures d’uns quants individus valents. En alguns casos, ha quedat clar que les comunitats han “superat la situació”, però no ho han fet els líders polítics o militants i això pot fer créixer les tensions entre aquests i la comunitat, i augmentar el nombre de persones que en qüestionen la seva legitimitat o estratègia. En un escenari òptim, els líders polítics i militants respondrien al sentiment de la comunitat i adaptarien el seu comportament a aquest sentiment.

Consideracions finals

Val la pena preguntar-se què poden fer els actors externs per donar suport a les iniciatives de disrupció del conflicte. És comprensible que els actors dedicats a la construcció de pau vulguin donar suport a les accions locals que semblen funcionar o donar algun tipus d’esperança. No obstant això, moltes accions de disrupció del conflicte són molt localitzades i es produeixen en privat. Són iniciatives

microsociològiques al lloc de feina, a les proximitats immediates de la llar o al barri. A més, moltes de les persones implicades en la disrupció del conflicte volen resguardar les seves accions de l'escrutini públic, per no atraure les crítiques (o quelcom de pitjor) del seu grup. Són, doncs, accions i actituds discretes i calmades i en certa manera no encaixen en els projectes de les organitzacions internacionals que promouen la pau. Un enfocament de suport més factible consistiria a invertir en educació, una via que permeti a les persones i les comunitats trobar alternatives a la violència i a la seva militància.

Algunes activitats de disrupció del conflicte sí que es presten al suport internacional i hem vist molts exemples d'ONG internacionals que donen suport a mesures locals de reducció de la violència. Tanmateix, val la pena assenyalar que gran part d'aquesta disrupció del conflicte depèn de persones que tenen iniciativa, decideixen promoure la tolerància i confien en el seu judici personal més que en les exigències d'una banda, un grup militant o un govern. Sovint es tracta de persones carismàtiques que són emprenedores socials i tenen l'empenta necessària per prendre la iniciativa i prou força per sobreposar-se a les crítiques i contratemps. Podrien, per exemple, crear un club esportiu obert a tots els membres de la comunitat, independentment de la seva identitat; o decidir no mostrar lleialtat a un cacic local. En un altre context, podrien limitar-se a seguir endavant amb la seva vida, tan bé com puguin, i ignorar l'enrenou i la naturalesa divisòria d'una campanya electoral determinada. És difícil que els actors internacionals per la pau donin suport a aquestes persones transformadores. Més encara: per als observadors externs, sovint és difícil fins i tot adonar-se d'aquestes accions molt localitzades, malgrat la gran infraestructura de construcció de pau que existeix.

[Article traduït de l'original en anglès]

[1] Turner, M. "Peacebuilding as counterinsurgency in the occupied Palestinian territory", *Review of International Studies*, 2015, 41 (1), 73-98.

[2] Vegeu, per exemple, *The Sentencing Project*.

[3] Brigida, A.C. “El Salvador’s homicide rate a historic low in 2020”, *Foreign Policy*, 3 de març, 2021.

[4] Reuters. “Murders, killings by police in Brazil rose last year, report shows”, 15 de juliol, 2021.

[5] Associated Press. “Mexico’s homicide stayed high in 2020 despite pandemic”, 20 gener, 2021.

[6] Vegeu [aquest enllaç](#).

[7] Estic agraït a Amanda Blewitt per aquest punt.

[8] Brigada, *op. cit.*

[9] Vegeu, per exemple, Tsavkko Garcia, R. “Is there no end to Rio de Janeiro’s cycle of violence?”, Al Jazeera, 27 de maig, 2021. Vegeu també “Kenya: Police brutality during curfew”, Human Rights Watch, 22 d’abril, 2021.

[10] Vegeu, per exemple, Blitzer, J. “Former gang members offer advice on how to combat MS-13”, *New Yorker*, 30 de gener, 2018.

[11] Adams, D. “How a rapper set up no shoot zones to stop Baltimore’s bloodshed”, Al Jazeera, 11 d’octubre, 2018.

[12] Hancock, L. ; Mitchell, C. eds. *Zones of Peace*. Boulder: Lynne Rienner, 2007.

Sobre l'autor

Roger Mac Ginty

Roger Mac Ginty és Director del Durham Global Security Institute (DGSi), treballa en qüestions de pau i conflicte, concretament en la intersecció entre diferents enfocaments a les estratègies de pacificació. Codirigeix el projecte “Everyday Peace Indicators” i edita la publicació *Peacebuilding* (Taylor and Francis).

Fotografia

Imatge de Ruido Photo per l'exposició 'Cara a cara amb les violències. Relats de resiliència a Centreamèrica', produïda per l'ICIP.

ARTICLES CENTRALS

Mèxic: un país en guerra?

José Antonio Guevara Bermúdez

Universitat Autònoma de Tlaxcala (Mèxic)

Mèxic ha estat un dels fronts més violents de la política prohibicionista global impulsada principalment pels Estats Units d'Amèrica. Des de finals dels anys seixanta del segle XX les autoritats nacionals van recórrer a l'ús de les forces armades per destruir plantacions, primer en tres estats del nord (Durango, Chihuahua i Sinaloa), després a la resta del país [\[1\]](#). Al llarg dels anys les mesures per fer front a les organitzacions del tràfic de drogues es van endurir: es va emprar tot el poder punitiu de l'Estat, mitjançant la criminalització de les activitats relacionades amb la sembra, producció i comercialització, l'establiment d'un règim d'excepció en matèria penal, un dret penal de l'enemic, i la utilització de soldats i marins per enfrontar les persones que es dediquen a aquestes activitats il·lícites [\[2\]](#).

La manifestació més extrema de la política de drogues es va produir a partir del desembre de 2006 quan l'aleshores president, Felipe Calderón Hinojosa, va desplegar milers d'efectius militars per enfrontar i debilitar organitzacions del narcotràfic, així com per recuperar el control estatal dels territoris. Aquests grups armats, per preservar els seus negocis i expandir-los, van recórrer a les armes.

Hi ha dades oficials que reflecteixen que entre l'1 de gener de 2007 i el 31 de desembre de 2020 diferents efectius de la Secretaria de la Defensa Nacional (SEDENA) van mantenir 4.995 enfrontaments en contra d'«agressors civils» [\[3\]](#). Alguns elements de la Secretaria de Marina (SEMAR), en el període de 2008 a 2020, van participar en 389 enfrontaments [\[4\]](#), mentre que diversos integrants de l'ara extinta Policia Federal i la seva successora, la Guàrdia Nacional (integrada principalment per militars), han reportat que es van enfrontar en 1.751 ocasions. La Guàrdia Nacional, des que va entrar

en funcionament el juliol de 2019 i fins al 31 de desembre de 2020, va comptabilitzar 156 enfrontaments^[5].

Des de la revolució mexicana (1910-1917/1920) no s'havia experimentat un escenari de violència armada prolongada d'aquestes dimensions; al període que estem tractant, se'l coneix col·loquialment com la «guerra contra les drogues».

Certs mecanismes de protecció de drets humans han evidenciat, de manera independent, les afectacions als drets humans de la població civil en el marc de la guerra contra les drogues. Van fer visibles, per exemple, les xifres intolerables d'execucions extrajudicials^[6], desaparicions forçades^[7] i tortures^[8], comeses tant per servidors públics com per organitzacions criminals. A més, van trobar que la situació que patia Mèxic desbordava els límits d'un país que experimenta alts índexs de criminalitat; es tractava d'actes no esporàdics de victimització i van concloure que era una crisi de violència, de seguretat, de violacions dels drets humans i d'impunitat^[9]. L'actual Alta Comissionada de les Nacions Unides per als Drets Humans, Michelle Bachelet, el 2019^[10], i el seu antecessor, Zeid Ra'ad al-Husseini (2014-2018), el 2015^[11], van afirmar, sense reconèixer l'existència d'un conflicte armat, que les xifres de morts violentes eren impactants i pròpies d'un país en guerra. Tots dos van fer crides a les autoritats per combatre la impunitat i evitar així la repetició dels abusos.

“La situació de violència que viu el país, d'acord amb el dret internacional, només s'explica com un conflicte armat de caràcter no internacional”

Alguns registres oficials recullen que 93.212 persones es troben desaparegudes (octubre de 2021)^[12] i que s'han comès més de 350.000 homicidis, dels quals almenys el 58 % es van perpetrar amb armes de foc^[13]. En aquest sentit, la SEDENA ha recollit que en els enfrontaments han mort 5.042 «presumptes delinqüents» i 42 persones «alienes als fets»^[14]. La SEMAR ha informat de la mort de 510 presumptes delinqüents^[15]. Per la seva banda, la Guàrdia Nacional ha reportat que en els enfrontaments en els quals ha participat hi ha hagut 68 persones mortes (identificades

com a agressors)^[16].

Les autoritats dels tres nivells de govern (federal, estatal i municipal) han comès atrocitats com a part de la seva estratègia de seguretat, mentre que les organitzacions criminals les han perpetrat com a forma d'infondre por i de controlar regions per assegurar el desplegament dels seus negocis il·lícits. No obstant això, cap institució nacional competent s'ha dedicat a esclarir i investigar els suposats enfrontaments, ni les morts que s'hi han produït o les que hi estan relacionades, ni tampoc s'han assumit responsabilitats polítiques, socials, administratives o penals en contra dels autors i còmplices de crims atroços.

Algunes autoritats han defensat la idea que tenen el deure de complir amb la funció de seguretat i que la violència armada és resultat de les activitats delinqüencials, amb la qual cosa han anul·lat la possibilitat de caracteritzar adequadament la situació i explorar alternatives per posar-hi fi. En aquest sentit, i cada vegada amb més intensitat, les polítiques de seguretat han passat a dependre de les forces armades, fet que ha comportat que els enfrontaments continuïn.

La limitada caracterització de la violència per l'Administració presidencial de torn

El president López Obrador va guanyar les eleccions de 2018 amb un ampli suport social, després d'haver promès en campanya que duria a terme una política de seguretat que es diferenciaria de la dels seus antecessors. Ja com a president, s'ha referit al fet que les administracions anteriors van generar violència a partir de l'autorització a les forces armades per enfrontar-se a organitzacions criminals i fer ús de la força letal per abatre els seus líders i integrants.

En el document rector de les polítiques públiques del Govern federal es reconeix que es tractava d'una guerra, que privilegiava l'ús de la força i que tenia com a objectiu central eliminar els líders de les organitzacions criminals^[17], mentre que l'actual Administració va decidir modificar-ne l'enfocament per atacar «[...] les arrels del descontrol delictiu i de la pèrdua de seguretat, amb l'objectiu immediat de reduir els

índexs delictius»[18]. En diverses ocasions el president López Obrador, personalment, ha reconegut que l'estratègia de seguretat de les administracions anteriors era de guerra[19], una estratègia irresponsable[20], en la qual es van perdre moltes vides civils i d'integrants de les forces armades.[21]

“Les autoritats han comès atrocitats com a part de la seva estratègia de seguretat, mentre que les organitzacions criminals les han perpetrat com a forma d'infondre por i d'assegurar el desplegament dels seus negocis il·lícits”

Si bé s'ha reconegut l'existència d'un conflicte armat en les administracions anteriors, en la pràctica la política vigent no s'ha modificat; al contrari, les mesures militars per enfrontar-se a les organitzacions criminals i derrotar-les continuen.

La militarització creixent de la seguretat i de l'Administració pública

Paradoxalment, el Govern federal de torn, per una banda, condemna les estratègies passades, mentre que, per l'altra, desplega milers de soldats per enfrontar-se a organitzacions criminals i militaritza la força policial de l'ordre federal. A finals de 2018 el president López Obrador va impulsar i pocs mesos després va aconseguir l'aprovació d'una reforma constitucional perquè desaparegués la Policia Federal i es creés la Guàrdia Nacional de naturalesa civil. En aquesta reforma es va autoritzar transitòriament la possibilitat de desplegar les forces armades per desenvolupar funcions de seguretat pública durant cinc anys (2019-2024), sota la condició que aquesta participació fos extraordinària, regulada, fiscalitzada, subordinada i complementària[22].

En un clar incompliment del que s'acaba d'exposar, el president va nomenar un militar en funcions com a titular de la Guàrdia Nacional i la va nodrir d'efectius militars. Al mateix temps, va incrementar el desplegament militar per a funcions de seguretat, fins

al punt que fa ben poc la Secretaria de la Defensa Nacional ha reportat que més de 300.000 efectius militars desenvolupen accions d'aquest tipus en gran part del territori nacional [\[23\]](#).

A més, en contravenció de la norma constitucional [\[24\]](#), ha estès les atribucions de les forces armades per desenvolupar funcions que correspondrien a autoritats civils, com per exemple control migratori, obra pública, salut, educació i política social. Recentment s'ha publicat un estudi en què es detalla que en els últims anys les forces armades han assumit 246 tasques que corresponen a autoritats civils [\[25\]](#).

Conflicte armat a Mèxic

La situació de violència que viu el país, d'acord amb el dret internacional, només s'explica com un conflicte armat de caràcter no internacional, és a dir, el nivell de violència armada i d'organització dels grups que s'enfronten compleixen els criteris previstos pel dret internacional humanitari (DIH), el dret de la guerra. Hem vist abans que el Govern federal ha reconegut que durant les dues administracions anteriors (2006-2018) Mèxic va viure una guerra, i s'enganya la població fent-li creure que la realitat actual és diferent, ja que tant les forces armades com la Guàrdia Nacional continuen mantenint enfrontaments armats amb organitzacions criminals.

“Les forces armades mexicanes, igual que un nombre considerable d'organitzacions criminals, reuneixen el nivell d'organització necessari per ser considerades grups armats d'acord amb el DIH”

En aquest sentit, certs estudis qualificats en la matèria [\[26\]](#) han trobat que les forces armades mexicanes, igual que un nombre considerable d'organitzacions criminals, reuneixen el nivell d'organització necessari per ser considerades grups armats d'acord amb el DIH: per la seva estructura de comandament, la disciplina exercida a l'interior, el

control del territori, l'accés a equips i reclutes, i la capacitat per fer operacions militars, entre d'altres.

A més, els enfrontaments entre les forces armades mexicanes i els grups armats esmentats, o entre aquests, és d'una intensitat suficient, tenint en compte l'extensió en el territori nacional, la durada, el tipus d'armes d'alt calibre utilitzades, les xifres de morts, ferits i desplaçats interns [27], i els béns civils destruïts, entre d'altres.

Per tant, podem afirmar que el conflicte armat mexicà iniciat al desembre de 2006 continua. De tota manera, la narrativa oficial insisteix que Mèxic viu una situació complexa de seguretat i que les forces armades vetllen per fer complir la llei. A més, afirma que ja no se'ls dona l'ordre de matar ni de fer desaparèixer integrants de la delinqüència organitzada, tot i que es continuen celebrant com a èxits militars les operacions en què s'abaten líders d'organitzacions criminals [28]. Així doncs, les respostes als desafiaments que es plantegen per mitigar la violència per part dels actors governamentals versen sobre l'eficiència de les polítiques de seguretat i, en aquest sentit, han reforçat la participació castrense en aquestes tasques, sense abordar ni les causes del conflicte, ni els efectes que tenen en els drets de les persones que no participen directament en les hostilitats, incloent-hi la població, els ferits, els malalts, els combatents que han depositat les armes, les persones detingudes, els periodistes defensors de drets humans i el personal sanitari, entre d'altres.

El fet de reconèixer que la situació d'enfrontaments armats entre organitzacions criminals i forces de seguretat des de 2006 es tracta d'un conflicte armat pot comportar, com a mínim, tres avantatges. El primer és que aquest reconeixement sotmetria el personal armat a l'imperi de la llei, ja que caldria aplicar les regles d'ús de la força contemplades pel DIH. Això implicaria que soldats i marins haurien d'aplicar el principi de distinció entre civils, béns civils d'objectius militars, principi que actualment no s'aplica. A més, els superiors jeràrquics estarien obligats a prevenir que les tropes sota la seva autoritat dirigissin atacs contra la població civil o contra els que no participen directament en les hostilitats, la qual cosa comportaria l'obligació de tractar humanament en tot moment la població civil, les persones detingudes, el personal sanitari, els periodistes, els defensors de drets humans, els qui han depositat

les armes, els ferits i els malalts.

“Reconèixer la situació de Mèxic com a conflicte armat permetria una millor acció dels organismes internacionals humanitaris i una investigació dels crims de guerra”

El segon avantatge és que reconèixer la situació com a conflicte armat permetria una millor acció dels organismes internacionals humanitaris per atendre adequadament les víctimes del conflicte, com per exemple els centenars de milers de persones internament desplaçades, que en l'actualitat es troben en el desemparament més absolut. En concret, es podria desplegar de manera més àgil i eficient el mandat del Comitè Internacional de la Creu Roja per a situacions de conflicte armat, així com de l'Oficina de les Nacions Unides per a la Coordinació d'Afers Humanitaris i l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats.

El tercer avantatge és que els crims de guerra comesos per les parts en conflicte, particularment per agents de l'Estat, en què les víctimes siguin civils o persones protegides pel DIH, podrien ser investigats, processats i sancionats per jurisdiccions nacionals de tercers països i per tribunals internacionals amb competència per fer-ho, com el Tribunal Penal Internacional. No hem d'oblidar que, tal com ha reconegut el Consell de Seguretat en diverses ocasions, la impunitat de crims atroços representa una amenaça per a la pau i la seguretat regionals.

El conflicte armat que trobem ara al país és molt singular si el comparem amb el que s'ha viscut en el passat, quan les forces armades tradicionalment s'enfrontaven a grups armats d'esquerra amb pretensions políticament explícites, per aconseguir, per exemple, un canvi de règim o el que anomenaven l'alliberament nacional [29]. Actualment, el que s'observa és que certs grups armats busquen controlar el territori per continuar els seus negocis o per expandir-los, sense aspirar, almenys obertament, a desenvolupar càrrecs governamentals. Aquest fet és rellevant perquè, malgrat el que alguns puguin creure, el DIH no exigeix que per qualificar una situació de violència

armada com a conflicte els grups organitzats que s'enfronten a les autoritats hagin de tenir una motivació política.

Consideracions finals

Estic convençut que per aconseguir la pau a Mèxic primer cal reconèixer l'existència d'un conflicte armat, no només pels avantatges que s'acaben d'esmentar, sinó perquè fer-ho implicaria modificar el paradigma militar de la seguretat, desmilitaritzar les institucions policíiques i depurar les corporacions encarregades de fer complir la llei d'aquells funcionaris responsables d'haver comès atrocitats. Això s'enfortiria si es portés a judici els autors i còmplices que hagin comès abusos de drets humans, crims contra la humanitat i infraccions greus del DIH, i a més així s'evitaria que tots aquests actes es repetissin.

En els últims anys han proliferat estudis que indiquen que el prohibicionisme internacional ha fracassat i que els objectius que es van traçar no s'han assolit, ni es podran aconseguir si es continua amb l'enfocament punitivista i de seguretat. S'ha mostrat que les democràcies que han regulat la sembra, la producció, la comercialització i el consum de substàncies, amb enfocament de prevenció de riscos i danys en la salut dels consumidors, han disminuït la violència al voltant del mercat de drogues i han generat ingressos fiscals per afrontar, des del sector de la salut, els consums problemàtics de substàncies.

“Els mexicans hem estat incapaços d'aturar la violència armada però la comunitat internacional té la responsabilitat de fer-ho. Encara som a temps de construir un procés de pau amb justícia”

En aquest context, Mèxic hauria de reformar la política de drogues per incorporar un règim de regulació de cultiu, producció, distribució i comercialització de totes les

substàncies que s'hi produeixen, processen i consumeixen. Al mateix temps, hauria d'establir un sistema de protecció de salut per evitar riscos i danys a consumidors, per poder atendre adequadament els que tenen consums problemàtics.

Paral·lelament, caldrà dur a terme un programa nacional de desarmament, particularment de ciutadans i de grups delinqüencials. En aquest sentit, per aconseguir debilitar-los, caldria que es prioritzés l'atac a les estructures financeres dels negocis il·lícits i que es portessin a judici els seus integrants pels delictes contra els drets de les persones (per exemple, assassinats, segrestos, tràfic de persones, desaparicions o desplaçaments forçats de població).

La desmilitarització de la seguretat és un reclam legítim de la societat mexicana, que s'ha organitzat al voltant d'un moviment informal anomenat *Seguridad Sin Guerra* [30], que pugna pel retorn dels militars i marins a les seves funcions constitucionals en temps de pau, per l'enfortiment de les policies civils, la depuració de les forces de seguretat de funcionaris que hagin estat involucrats en abusos de drets humans i l'establiment d'una política de justícia de transició que permeti portar a judici els responsables dels abusos, inclosos els més alts responsables.

Els mexicans hem estat incapaços d'aturar la violència armada que va començar fa gairebé quinze anys. Per la gravetat de les atrocitats comeses en el marc d'un conflicte armat de caràcter no internacional i sobretot davant de la renúncia de les autoritats de protegir la població civil, la comunitat internacional té la responsabilitat de fer-ho. Encara som a temps de construir un procés de pau amb justícia abans que la incipient democràcia mexicana acabi de deteriorar-se.

[Article traduït de l'original en castellà]

[1] Amaya Ordorika Imaz, José Antonio Guevara Bermúdez i Olga Guzmán Vergara, *El costo social de la guerra contra las drogas en México: militarización y vulneración sistemática de los derechos humanos*, Ciutat de Mèxic: Ed. Ubijus, Comisión Mexicana de Defensa y Promoción de los Derechos Humanos i Universidad Autónoma de Tlaxcala, 2018, p. 38 i seg.

[2] Vegeu Eugenio Raúl Zaffaroni, *El enemigo en el derecho penal*, Ciutat de Mèxic: Ed. Coyoacán, 2011.

[3] SEDENA, resposta a sol·licitud d'informació amb foli 0000700078821, 17 de febrer de 2021.

[4] SEMAR, resposta a sol·licitud d'informació amb foli 0001300032021, 17 de febrer de 2021.

[5] Guàrdia Nacional, resposta a sol·licitud d'informació amb foli 2800100021321, 17 de febrer de 2021.

[6] A/HRC/26/36/Add. 1.

[7] A/HRC/19/58/Add. 2, paràgrafs 16, 17 i 76; CED/C/MEX/CO/1, paràgrafs 10 i 27.

[8] A/HRC/28/68/Add. 3, paràgrafs 23 i 32.

[9] OEA/Ser.L/V/II, 31 de desembre de 2015, paràgrafs 27, 11, 61, 63, 66, 105, 160, 192 a 214; CCPR/C/MEX/CO/6, paràgraf 22.

[10] Declaració de l'Alta Comissionada de l'ONU per als Drets Humans, Michelle Bachelet, amb motiu de la seva visita a Mèxic, el 9 d'abril de 2019.

[11] Declaració de l'Alt Comissionat de l'ONU per als Drets Humans, Zeid Ra'ad al-Husseini, amb motiu de la seva visita a Mèxic.

[12] Xifres del Registre Nacional de Persones Desaparegudes i No Localitzades a 18 d'octubre de 2021.

[13] De 2006 a 2019.

[14] SEDENA, resposta a sol·licitud d'informació amb foli 0000700078821, 17 de febrer de 2021.

[15] SEMAR, resposta a sol·licitud d'informació amb foli 0001300032021, 17 de febrer de 2021.

[16] Guàrdia Nacional, resposta a sol·licitud d'informació amb foli 2800100021321, 17 de febrer de 2021.

[17] «Programa Nacional de Derechos Humanos», publicat al *Diario Oficial de la Federación*, el 10 de desembre de 2020.

[18] «Plan Nacional de Desarrollo 2019-2024», publicat al *Diario Oficial de la Federación*, el 12 de juliol de 2019. Traducció pròpia.

[19] Versió estenogràfica de la conferència de premsa matutina del president Andrés Manuel López Obrador del 23 d'octubre de 2019.

[20] Versió estenogràfica de la conferència de premsa matutina del president Andrés Manuel López Obrador de l'11 de desembre de 2019.

[21] Versió estenogràfica de la conferència de premsa matutina del president Andrés Manuel López Obrador del 23 d'octubre de 2019.

[22] Decret pel qual es reformen, addicionen i deroguen diverses disposicions de la «Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos», en matèria de Guàrdia Nacional. Publicat al *Diario Oficial de la Federación* el 26 de març de 2019.

[23] Más información en este enlace.

[24] L'article 129 constitucional indica que en temps de pau les forces armades només poden desenvolupar activitats pròpies de la disciplina militar.

[25] CIDE. «Inventario Nacional de lo Militarizado», a *Plataforma de Proyección de Datos Abiertos*.

[26] Universiteit Leiden-Grotius Centre for International Legal Studies, *La situación de la violencia relacionada con las drogas en México del 2006 al 2017: ¿Es un conflicto armado no internacional?*. Mèxic: Ed. Instituto Tecnológico y de Estudios de Occidente (ITESO) i Comisión Mexicana de Defensa y Promoción de los Derechos Humanos (CMDPDH), 2019; Chiara Radaelli, «Engaging with Drug Lords: Protecting Civilians in Colombia, Mexico and Honduras», a *The War Report. Armed Conflict in 2014*, Ed. Oxford University Press,

Oxford; Julie Lambin, «*Mexico: Armed Gang Violence sliding into Armed Conflict?*», a *The War Report. Armed Conflicts in 2017*, Ed. Academy of International Humanitarian Law and Human Rights a Joint Center of the Graduate Institute of International and Development Studies and the Faculty of Law of the Geneva University, pàg. 83-91. Vegeu també Andreas Schedler, *En la niebla de la guerra. Los ciudadanos ante la violencia criminal organizada*. Mèxic: Ed. Centro de Investigación y Docencia Económicas, 2015.

[27] Sobre el desplaçament intern forçat a Mèxic per violència generalitzada, conflicte armat i/o violacions de drets humans, vegeu estudis diversos de la CMDPDH: [Informe 2017](#), [Informe 2018](#), [Entre la invisibilidad y el abandono](#). Vegeu també María Cristina Díaz Pérez i Raúl Romo Viramontes, [La violencia como causa de desplazamiento interno forzado. Aproximaciones a su análisis en México](#). Mèxic: Ed. Secretaría de Gobernación-Consejo Nacional de Población-Fondo de Población de las Naciones Unidas, 2019.

[28] «El Ejército Mexicano afecta la estructura de las organizaciones delictivas de los Carteles del “Golfo” y “Pacífico”». [Comunicat de la Secretaria de la Defensa Nacional del 24 d'octubre de 2021](#).

[29] Així va succeir amb els enfrontaments de l'exèrcit mexicà amb les guerrilles dels anys setanta del segle xx o contra l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional el 1994 a l'estat de Chiapas.

[30] [Seguridad sin Guerra](#).

Sobre l'autor

José Antonio Guevara Bermúdez

José Antonio Guevara Bermúdez és acadèmic de la Universitat Autònoma de Tlaxcala i fundador del Centre d'Investigació de Crims Atroços, a Mèxic. Exmembre del Grup de Treball sobre la Detenció Arbitrària de Nacions Unides (2014-2020).

Fotografia

Ciutat de Mèxic, Mèxic; 26 de setembre de 2020: Mares d'alumnes desapareguts durant una manifestació per commemorar el sisè aniversari de la desaparició dels 43 alumnes d'Ayotzinapa. A càrrec de GuillermoGphoto (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Militarització de la seguretat pública

Carolina Ricardo

Instituto Sou da Paz (Brasil)

Avaluar la militarització en l'àmbit global no és senzill, però s'han fet esforços en aquest sentit a partir de la definició d'indicadors recollits en diferents països. Cal destacar el treball efectuat en el marc de l'Índex de Pau Global (IPG), que compara 163 països en relació amb el nivell de pau en cadascun d'ells. L'elabora anualment l'Institut d'Economia i Pau, amb seu a Sydney, Austràlia. L'IPG és un indicador complex que articula tres dimensions: 1) conflictes interns i internacionals en curs; 2) seguretat social i pública, i 3) militarització. Té com a objectiu promoure una comprensió més àmplia del nivell de pau en els països, i categoritza la pau més enllà de la presència o absència de guerres.

La primera dimensió inclou indicadors com la quantitat i la durada dels conflictes interns, el nombre de persones mortes en conflictes externs i la participació del país en aquests mateixos conflictes internacionals. La segona, més àmplia i complexa, inclou indicadors com el nombre de persones refugiades, l'escala de terror polític (pràctiques autoritàries), el nivell de delinqüència violenta, la taxa d'homicidis, de població carcerària i de policies, la inestabilitat política (mesurada, per exemple, sobre la base de la probabilitat de manifestacions públiques violentes) i l'accés individual a les armes de foc. La tercera dimensió té a veure amb indicadors com el percentatge de despesa militar en relació amb el PIB, el total de personal militar o el volum d'armes exportades i importades per cada 100.000 habitants. Es tracta d'una metodologia complexa que està molt ben detallada en el mateix [informe \[1\]](#), que ofereix també una descripció de les fonts de cada indicador que compon l'índex. L'IPG és, sens dubte, una

forma audaç i innovadora d'avaluar la pau.

“Els conflictes i les crisis sorgits en l'última dècada han començat a disminuir, i han estat substituïts per una nova onada de tensió i d'incertesa derivada de la pandèmia”

L'última edició de l'IPG, la de 2021, mostra que el nivell mitjà de pau es va deteriorar un 0,07%, xifra que representa el novè empitjorament en els últims tretze anys, amb 87 països que van millorar i 73 que van empitjorar. Malgrat això, aquest augment percentual és el segon més baix de la història de l'índex. Així, l'IPG 2021 revela un món en el qual els conflictes i les crisis que van sorgir en l'última dècada han començat a disminuir, i han estat substituïts per una nova onada de tensió i d'incertesa derivada de la pandèmia de la covid-19 i de les tensions creixents entre moltes de les principals potències.

L'informe 2021 també assenyala que la dimensió de la militarització va ser l'única que va millorar, amb un lleuger augment del 4,2% des de 2008. La taxa de personal militar per cada 100.000 habitants va disminuir en 111 països i la despesa militar en relació amb el PIB va créixer en 87 països. No obstant això, es tracta d'una tendència lenta i heterogènia, fins i tot amb retrocessos en molts països, especialment amb el retorn de les tensions entre les potències més fortes econòmicament i militarment. La regió de l'Orient Mitjà i Nord d'Àfrica va ser la que va registrar un deteriorament més elevat de l'indicador de despesa militar.

Militarització de la seguretat pública al Brasil i a altres països de l'Amèrica Llatina

La militarització de la seguretat pública es compon de diferents característiques. La presència de militars en llocs estratègics del govern i la submissió de la policia a les forces armades en són dos exemples. Però la característica més emblemàtica ha estat

l'ús de forces militars per a activitats relacionades amb la seguretat ciutadana.

Aquest desplaçament de les funcions de les forces armades és un problema per diverses raons. En primer lloc, perquè la missió de les forces armades és garantir la defensa nacional i la integritat territorial, generalment protegint l'estat nació d'un enemic exterior. La seguretat pública, en canvi, busca protegir els ciutadans i garantir la seva vida i la seva llibertat, se centra en l'individu i garanteix l'ordre per fer possible la vida quotidiana a les ciutats i a les zones rurals. Són missions molt diferents i que requereixen, per tant, formes d'actuació diferents i fins i tot oposades. La lògica de la defensa nacional és molt més a prop de la lògica de la guerra i de la lluita contra l'enemic. La lògica de la seguretat pública ha de ser el manteniment de l'ordre i la gestió dels conflictes, la prevenció del crim i la violència i l'aplicació de la llei. La formació, els procediments, les cadenes de comandament i la presa de decisions són molt diferents en un cas i en l'altre.

Així, tot i que la legislació d'alguns països permet l'ús excepcional de les forces armades en la seguretat pública, la banalització d'aquest ús porta la lògica de la guerra a la seguretat pública quotidiana, i genera violacions greus dels drets humans, ineficiència en les activitats de seguretat pública i causa danys a les forces armades, utilitzades en activitats per a les quals no estan preparades.

“La banalització de l'ús excepcional de les forces armades en la seguretat pública porta a una lògica de la guerra i genera violacions greus dels drets humans”

El cas brasiler és un exemple interessant d'aquesta participació excessiva de les forces militars en la seguretat pública. La legislació nacional permet l'ús de les forces armades quan les forces de seguretat local no són suficients en situacions específiques que demanen una intervenció excepcional i per un període definit. Són operacions militars per garantir l'ordre públic, conegudes com a operacions de *Garantia da Lei e da Ordem* (GLO). Segons dades del Ministeri de Defensa, entre els anys 1992 i

2019, les forces armades van ser utilitzades en 25 ocasions de vaga de policies militars; en 22 missions establertes per «garantir la votació i l'escrutini» en el marc de processos electorals; en 38 actes que requerien suport en matèria de seguretat, així com en 28 missions més que incloïen seguretat pública, protecció de béns públics, vagues d'altres sectors, escoltes, etc. També és important destacar el paper de les forces armades en la seguretat dels grans esdeveniments, com els que van tenir lloc al Brasil entre 2013 i 2016. Per exemple, la Copa FIFA Confederacions (2013), la Jornada Mundial de la Joventut (2013), el Mundial de la FIFA (2014) i els Jocs Olímpics (2016). De tota manera, l'ús intern de les forces armades no es produeix només en situacions evidentment excepcionals com les que s'acaben d'exposar. Des de 1992, les forces armades brasileres han estat convocades en almenys 23 missions de GLO per actuar enfront de la violència urbana, especialment a Rio de Janeiro, que va rebre 11 d'aquestes missions per combatre les onades de delinqüència, motivades pels alts índexs de violència que assolien crònicament aquestes regions (Salvadori [2], 2020, p. 16). Aquestes xifres fan palès l'ús excessiu de les forces armades per respondre a reptes en matèria de seguretat pública, sobretot en territoris marcats per violències cròniques.

Les conseqüències negatives de l'ús de les forces armades en aquests contextos es poden exemplificar en el cas del músic Evaldo dos Santos Rosa i el reciclador Luciano Macedo, que van ser assassinats l'abril de 2019 a Rio de Janeiro. Van ser cosits a trets (més de 200) disparats per una guarnició de l'exèrcit contra el cotxe en què viatjava el músic i la seva família, sota l'acusació que el vehicle s'havia saltat un control de carretera [3].

No només al Brasil s'ha agreujat l'ús de les forces armades en la seguretat pública. Aquesta situació es produeix a l'Amèrica Llatina en general. L'expansió i la complexitat de la delinqüència organitzada també ha estat una justificació important per a aquest ús. «El resultat és que els recursos policials són insuficients per mantenir l'ordre, ja que els grups criminals utilitzen tècniques i recursos militars en el context econòmic i cada vegada més, també polític a llarg termini» (Ramalho, Diamint i Sánchez, 2020, p. 5) [4].

“A l’Amèrica Llatina s’ha agreujat l’ús de les forces armades en la seguretat pública. L’expansió i la complexitat de la delinqüència organitzada també ha estat una justificació important per a aquest ús”

Si bé molts països llatinoamericans viuen aquest procés de militarització de la seguretat pública, cada lloc té les seves dinàmiques i particularitats. La participació de militars en la Guerra Freda, la idea de combatre l’enemic i després la guerra contra les drogues, seguida de la guerra contra el terror (sota influència estatunidenca) han contribuït a fer que els països de l’Amèrica Llatina estableixin els límits entre forces armades i forces de seguretat cadascun a la seva manera. A Colòmbia i a Veneçuela, per exemple, existeix una «simbiosi» més gran entre els militars i les forces de seguretat pública, cosa que genera un repte més operatiu sobre com aquestes forces han de treballar conjuntament i respectant la llei. En l’altre extrem se situen l’Uruguai i l’Argentina, on la societat no accepta el risc que els militars tornin a recórrer a violacions dels drets humans. Enmig hi ha països com el Brasil, Mèxic, el Perú o l’Equador, on la relació entre forces armades i de seguretat s’ha utilitzat de manera no sempre excepcional i controlada en la lluita contra el crim transnacional i en la promoció de l’ordre intern, fet que ha tingut implicacions greus en matèria de drets humans. A les denúncies contra els militars s’hi sumen contínuament casos de desaparicions forçades, execucions extrajudicials, tortures o violacions al procés degut.

Una altra dimensió important d’aquest fenomen és la militarització de la policia. Fins i tot les forces policials de caràcter civil acaben reproduint aspectes militars perjudicials per als drets humans i per a la seguretat pública. La intensificació de la violència policial a través de la letalitat policial, la pràctica de la tortura i altres tipus de violència en els escorcolls (*stop-and-frisk*) i la idea de «fer justícia amb les pròpies mans» per acabar amb l’enemic han estat una dimensió important que ha marcat aquesta militarització de les forces de seguretat. També és molt comú que dins dels cossos policials els departaments més valorats siguin els de les tropes especialitzades, desplegades per actuar en situacions específiques, que exigeixen un entrenament i uns

procediments especials, generalment lligats a l'ethos guerrer, incloent-hi uniformes que recorden un militarisme exacerbant. Aquests cossos policials estan molt més valorats que el patruller de cada dia, el que interactua amb els ciutadans, la majoria de vegades sense ni tan sols tocar les armes. Aquesta valoració excessiva de tot allò que és «guerrer» explica en gran mesura la militarització de les forces de seguretat.

Un exemple que il·lustra bé aquesta militarització en la realitat brasilera és l'operació policial Exceptis, duta a terme per la Policia Civil de Rio de Janeiro el maig de 2020. Uns dos-cents policies armats per a «una guerra»^[5] van fer una incursió a la favela de Jacarèzinho que va causar la mort de 28 persones. La batuda policial es va fer malgrat que el Tribunal Federal Suprem havia suspès les operacions policials d'aquesta naturalesa a les favelles de Rio de Janeiro durant la pandèmia.

“L'augment real de la violència i la criminalitat, a més de l'increment de la por i de la sensació d'inseguretat, han estat el combustible que legitima la demanda de polítiques de seguretat pública exclusivament repressives”

Cal destacar que «la militarització no és sempre desitjable, necessària o inevitable; ni aprofundir-hi significa sempre un augment de la capacitat de l'Estat per enfrontar-se a la criminalitat, comuna o organitzada. [...] tot i que hi hagi un incentiu important perquè els militars desenvolupin capacitats similars a les de la policia, això no implica que impulsin aquest procés. De fet, alguns ho consideren una desviació de les seves missions principals, mentre que d'altres ho veuen com un mitjà per obtenir equipament i participació en les decisions polítiques. A més, el procés de militarització de la policia per desenvolupar capacitats similars a les dels exèrcits, com per exemple derrotar l'enemic, dur a terme operacions dissuasives, utilitzar armes de gran calibre i recórrer al fur militar, entre d'altres, és força complex i disfuncional» (Ramalho, Diamint i Sánchez^[6], 2020, p. 5).

Recomanacions

A més dels antecedents històrics i el llegat militar en els diferents contextos que s'han abordat, especialment al Brasil i en alguns països llatinoamericans, hi ha aspectes de les polítiques de seguretat pública que ajuden a explicar aquesta relació estreta entre les forces armades i la seguretat pública. És important entendre'ls per poder pensar en formes de superar-los [\[7\]](#).

Per regla general, les polítiques de seguretat se centren gairebé exclusivament en l'aplicació del dret penal a «tractar el delicte després que es produeixi», i es prioritza la dimensió de la repressió al delicte i el paradigma punitivista. L'augment real de la violència i la criminalitat, a més de l'increment de la por i de la sensació d'inseguretat, han estat el combustible que legitima la demanda de polítiques de seguretat pública exclusivament repressives, sovint en oposició directa als drets humans i a la democràcia. En aquest sentit, els discursos que reclamen l'augment de les penes, la creació de nous delictes, la violència policial i la duresa en el tracte als delinqüents tenen ressò en les societats i acaben sent atesos pels governs. Això genera un cercle viciós de demanda i resposta en l'àmbit de la seguretat pública, incapaç de fer front als factors generadors i més estructurants de la violència. L'ús de les forces armades i la militarització excessiva de les polítiques agafen força en aquest context.

“Cal sostenir una visió més integral de la seguretat pública, que combini la repressió dels delictes i la violència amb una dimensió de prevenció, i que es desenvolupin polítiques a mitjà i a llarg termini”

Fins i tot en els casos en els quals la repressió és necessària, com en el cas del crim organitzat, la manca de racionalitat i de capacitat tècnica, o inclús de voluntat política per tractar correctament aquest tipus de situacions, acaba sent molt ineficient, i a més genera violacions importants dels drets humans. La visió que el criminal ha de ser

castigat a qualsevol preu justifica moltes d'aquestes violacions.

Davant d'aquest panorama, és molt important que els dirigents polítics siguin capaços de sostenir una visió més integral de la seguretat pública, que combini la repressió dels delictes i la violència amb una dimensió de prevenció, centrada en els factors de risc i de protecció, i que es desenvolupin polítiques a mitjà i a llarg termini en l'àmbit local per afrontar-los.

També cal que aquests dirigents siguin capaços de defensar públicament que l'eficàcia de les polítiques de seguretat pública passa pel ple respecte de les lleis i dels drets humans, i que s'enforteixi el treball policial basat en la informació i les dades, amb una planificació permanent i la responsabilitat de retre comptes. El càstig en si no ha de ser el centre de les respostes a la delinqüència. S'ha de prioritzar la investigació i l'esclariment dels delictes més greus, com els homicidis, per exemple.

Finalment, és fonamental involucrar activament la societat en les polítiques de seguretat i establir regulacions clares sobre l'ús de la força que protegeixin tots els ciutadans, així com les forces de seguretat.

Amb polítiques de prevenció i la policia treballant amb intel·ligència, planificació i dins de la llei i amb la societat participant activament en aquestes polítiques, la població veurà resultats molt més concrets i la necessitat eventual que les forces armades actuïn en la seguretat pública tendirà a disminuir.

[Article traduït de l'original en castellà]

[1] Per accedir als indicadors de manera detallada, vegeu la [pàgina 75](#) de l'informe.

[2] Salvadori, M. P. *O uso de Forças Armadas em Segurança Pública: o caso do Rio de Janeiro*. Tesi de màster. Brasília: DF, març de 2020.

[3] [Aquest cas](#) és emblemàtic per molts motius: per primer cop els militars van ser jutjats i condemnats en primera instància per la justícia militar.

[4] Ramalho, A. J., Diamint, R., Sánchez, L. La militarización de la seguridad y el retorno de los militares a la política en América Latina. Fundació Friedrich Ebert, març de 2020.

[5] Més informació en [aquest enllaç](#).

[6] Ramalho, A. J., Diamint, R., Sánchez, L. La militarización de la seguridad y el retorno de los militares a la política en América Latina, Fundació Friedrich Ebert, març de 2020.

[7] Aquí hi ha un conjunt interessant de recomanacions sobre el tema per a l'Amèrica Llatina: Cano, I., Arévalo, B. Violencia, Estado y Sociedad en América Latina. Fundació Friedrich Ebert, març de 2020.

Sobre l'autora

Carolina Ricardo

Carolina Ricardo és advocada i sociòloga, és directora executiva de l'Instituto Sou da Paz del Brasil, on ha treballat durant 17 anys i s'ha especialitzat en polítiques públiques de seguretat i prevenció de la violència.

Fotografia

Rio de Janeiro, Brasil, 26 d'octubre de 2017: el Batalló de les Forces Especials busca caps de la droga després que un turista espanyol morís assassinat durant una visita al barri de Rocinha. Per Antonio Scorza (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Violència crònica i construcció de pau a les terres pastorals de l'Àfrica oriental

Mohamed Daghar

Coordinador regional, Àfrica Oriental, del programa ENACT

L'economia basada en el pasturatge amb finalitats personals i comercials, el pastoralisme, es practica en el 43 % de la superfície terrestre d'Àfrica [1]. S'estima que el pastoralisme aporta fins al 44 % del producte interior brut (PIB) dels països africans [2], amb un valor comercial (creixent) de 1.000 milions de dòlars USD anuals [3]. Els pastors ocupen les terres seques de l'est i la banya d'Àfrica, a l'Àfrica oriental. Es tracta de grans espais; només a Kenya, aquestes àrees representen el 89% del total de la terra, amb 16 milions d'habitants [4]. Per si sol, el valor del comerç de bestiar de les terres de pasturatge de Kenya és de 1.130 milions de dòlars i aporta el 28 % de la carn que es consumeix al país.

Malgrat que les terres pastorals no es veuen afectades per conflictes armats, sí que pateixen esclats esporàdics de violència, que sovint comporten enfrontaments amb les comunitats. La naturalesa transfronterera d'aquestes disputes i el fet que moltes no es denunciïn compliquen el repte d'abordar-los. De fet, durant prop de cinc dècades, les regions àrides d'Uganda, el Sudan del Sud, Etiòpia, Somàlia i Kenya han estat escenaris d'inestabilitat i violència, impulsades sobretot pels següents factors: el crim organitzat transnacional, el canvi climàtic i la marginació. Conseqüentment, per construir pau cal afrontar aquests problemes clau.

Les terres pastorals solen estendre's a tots dos costats de les fronteres entre països; per exemple, el triangle ilemi o el nucli karamoja entre Uganda, el Sudan del Sud,

Etiòpia i Kenya. Es tracta de zones disputades, amb fronteres poroses que també serveixen de punts d'entrada i sortida d'activitats criminals transnacionals de contraban i tràfic de persones i mercaderies. Per entendre plenament la presència del crim organitzat transnacional [5] a l'Àfrica Oriental, el programa ENACT [6] va desenvolupar un índex de crim organitzat, una eina interactiva que avalua el nivell de crim organitzat transnacional a cada comtat, regió i continent, d'acord amb tres criteris clau: mercats criminals, actors criminals i resiliència [7].

“Malgrat que les terres pastorals no es veuen afectades per conflictes armats, sí que pateixen esclats de violència; la proliferació d'armes lleugeres ha convertit aquestes zones en una reserva d'activitats delictives”

La proliferació d'armes lleugeres ha convertit aquestes zones en una reserva d'activitats delictives, la qual cosa, al seu torn, ha transformat les pràctiques culturals tradicionals, que han passat del robatori convencional de bestiar a l'efectuat per xarxes de crim organitzat transnacional. En són un bon exemple els nombrosos incidents violents de robatori de bestiar l'any 2021 a Uganda, el Sudan del Sud, Etiòpia i Kenya, amb desenes de morts i danys a la propietat [8]. S'estima que el 2019, a l'Àfrica oriental i la banya d'Àfrica, les armes de foc adquirides per civils (tant de manera lícita com il·lícita) fregaven els 8 milions [9]. La majoria d'aquestes armes de foc arriben a zones de pastoralisme a través del tràfic de grups criminals i s'empren per robar bestiar. Antigament, una operació de robatori de bestiar solia trigar dies i, de vegades, setmanes. Amb la circulació massiva d'armes de foc il·lícites a les zones ramaderes, avui els delinqüents roben, transporten i venen bestiar als mercats d'ultramar en menys de 24 hores.

El canvi climàtic ha intensificat desmesuradament els desastres naturals com la sequera i la fam. A les zones àrides hi plou menys i, després d'un període perllongat de sequera, la vegetació no hi creix. Això força els pastors a buscar en altres zones fonts

d'aliment per a ells mateixos i el seu bestiar, la qual cosa sovint provoca conflictes amb altres comunitats. Les pluges erràtiques i prolongades també donen lloc a desastres com les inundacions i els brots de malalties com el tifus epidèmic i la malària.

Finalment, la contínua marginació i la manca d'intervencions dels successius governs han deixat de banda aquestes zones, de manera que les comunitats s'han d'espavilar sense ajut. L'absència de mesures de descentralització dels recursos estatals –com ara l'assignació d'un pressupost adequat per a programes socioeconòmics i el desenvolupament d'infraestructures civils com carreteres i preses d'aigua– ha convertit les terres pastorals en “espais sense govern”. En aquests grans espais pot passar-hi qualsevol cosa i els governs potser ni tan sols en són conscients; o, més aviat, no tenen capacitat de resposta.

“És necessari replantejar les estratègies per abordar la violència crònica provocada pel crim organitzat transnacional, el canvi climàtic i la marginació”

Aquestes dinàmiques sotmeten aquestes zones a una violència crònica. El crim organitzat transnacional, el canvi climàtic i la marginació són complexos de resoldre, sobretot quan interaccionen entre si. Quan aquesta complexitat no l'aborda ningú, ni tan sols qui en té el deure, que és l'estat-nació, les comunitats queden en terra de ningú i perillen els esforços de construcció de pau.

Com s'ha esmentat, les diverses iniciatives de construcció de pau d'actors estatals i no estatals sovint no han estat sistemàtiques, mentre que els reptes plantejats per la violència s'han continuat intensificant. Cal, doncs, repensar les estratègies per abordar la violència estructural en aquestes àrees. Si bé el potencial socioeconòmic d'aquestes zones és inqüestionable, per realitzar-lo cal que prevalgui una pau sostenible.

Intersecció de violències

Les terres pastorals són en una intersecció de violència cultural, directa i estructural, tal com les va conceptualitzar Johan Galtung[10]. La violència cultural fa referència a les creences socials i estereotips predominants dins dels grups ètnics, que s'utilitzen per legitimar la violència entre ells. Els grups pastorals són un conglomerat de molts grups ètnics diferents i amb cultures diverses, com els pokot i samburu, a Kenya, els toposa i nuer, al Sudan del Sud, els daasanach i nyangatom, a Etiòpia, i desenes d'altres en diferents països de la regió. Les diferències en les actituds derivades de les seves creences i entre les seves respectives pràctiques habituals són una font freqüent de conflicte entre ells.

La violència directa o física es manifesta en forma de delictes com el robatori, les baralles i, fins i tot, l'homicidi. És important destacar la magnitud de la violència física a les terres pastorals: ha provocat la pèrdua de moltes vides i bestiar, a més de danys a la propietat.

“Com es poden establir infraestructures per a la pau en terres pastorals que no són zones de guerra, sinó més aviat regions assolades per un conflicte violent constant?”

Al seu torn, la combinació de la violència directa i cultural ha donat lloc a l'escalada de la violència estructural en aquestes regions. La violència estructural té les seves arrels en les estructures de la societat i sovint és encoberta; desemboca directament en injustícies socials i en una perllongada manca d'accés a les necessitats bàsiques d'un poble, com ara l'alimentació, l'habitatge i l'educació. Durant dècades de violència, aquestes zones han quedat abandonades en un cercle viciós de conflicte i pobresa on construir pau s'ha complicat enormement.

Infraestructures per a la pau

Tal com es descriu tot seguit, diferents actors han intentat, una vegada i una altra, progressar en la construcció de pau, però amb poc èxit. La pregunta és, aleshores, com

es poden establir infraestructures per a la pau en terres pastorals que no són zones de guerra, sinó més aviat regions assolades per un conflicte violent constant?

Les infraestructures per la pau consisteixen en la “xarxa dinàmica d’estructures, mecanismes, recursos, valors i habilitats interdependents que, mitjançant el diàleg i la consulta, contribueixen a la prevenció de conflictes i a la construcció de pau en una societat” [11]. L’informe de l’Organització Mundial de la Salut de 2002 sobre violència i salut afirma que la violència es pot prevenir, de la mateixa manera que la salut pública prevé les malalties [12]. El concepte d’infraestructures per a la pau respon a la premissa que la pau, com l’assistència sanitària, requereix estructures institucionals que hi donin suport.

D’aquesta manera, construir pau en zones propenses a conflictes esporàdics i a la violència complexa directa, cultural i estructural requeriria una planificació sòlida. Aquesta planificació, tant dels actors estatals com dels no estatals, hauria de tenir múltiples eixos, implicar les diferents parts interessades de l’àmbit local, nacional i regional i ser flexible per integrar mètodes mixtos amb enfocaments tant “durs” com “suaus”.

La garantia de la seguretat dels pobles i l’afirmació de la convivència pacífica és una funció primordial de l’Estat. Tanmateix, els estats han abordat la mitigació del conflicte en aquestes àrees d’una manera unilateral i amb una postura militarista dura. Els seus enfocaments en aquest àmbit inclouen acordonar les zones, instaurar tocs de queda, millorar el patrullatge policial i iniciar programes de desarmament. Si bé l’ús de la força, sovint excessiva, imposa la pau immediatament, aquests plantejaments militaristes durs no han funcionat a llarg termini.

“Els estats han abordat la desescalada del conflicte amb una perspectiva unilateral i un plantejament militarista dur que no ha funcionat a llarg termini”

Els estats es malfien de les institucions consuetudinàries tradicionals basades en l'autoritat dels ancians i insisteixen a reforçar les estructures administratives estatals locals, amb els funcionaris governamentals, com a eina per supervisar la resolució de disputes. S'ha fet menys èmfasi en els enfocaments més suaus, com ara els mecanismes de mitigació de disputes comunals i els programes de diàleg, que han rebut menys recursos i capacitat (tan necessària). Per tant, en aquestes zones la pau sostenible no ha passat d'ésser un miratge.

Una mirada als diversos programes de construcció de pau indica que hi pot haver prop d'un centenar d'iniciatives a les zones pastorals, a càrrec d'altres actors alternatius a l'Estat, siguin locals, regionals o internacionals. Entre aquests actors hi ha la Unió Africana i comunitats econòmiques regionals com la Comunitat de l'Àfrica Oriental i l'Autoritat Intergovernamental per al Desenvolupament. També inclouen altres socis sectorials de desenvolupament que treballen en programes dedicats als mitjans de vida, com l'agricultura, el comerç, l'aigua, el sanejament i la higiene. Possiblement, la majoria dels altres actors són de la societat civil, incloses les organitzacions no governamentals i les institucions religioses.

Tots aquests actors efectuen intervencions programàtiques i centrades en la comunitat que impliquen dones, joves, associacions de pastors (principalment homes) i líders tradicionals. També s'ha adoptat una programació innovadora de construcció de pau, com la pràctica esportiva intercomunitària[13]. Així mateix, les dones han tingut un paper capdavanter com a agents de pau que insten els seus homes a no participar en la violència[14].

Tot i que alguns d'aquests enfocaments innovadors han tingut un èxit destacable, aquestes intervencions sovint no estan integrades ni tenen una perspectiva a llarg termini, de manera que no són sostenibles. La pau no es pot consolidar ràpidament i la presència de molts actors no significa necessàriament que sigui factible.

“Emprendre processos de desenvolupament sostenible portarà a noves aproximacions a la

construcció de pau a les zones pastorals”

Els actors implicats haurien de tenir un paper crític a l'hora de fer de pont entre l'Estat i els pastors: el responsable del poder polític, d'una banda, i els titulars de drets, d'altra banda. La bretxa entre tots dos actors és un espai parcialment desocupat on, precisament, es pot desenvolupar un diàleg genuí de construcció de pau. D'altra banda, la construcció de pau hauria d'anar més enllà del diàleg i la reconciliació entre comunitats i abordar els factors impulsors i facilitadors del conflicte. Protegir les comunitats de les conseqüències del canvi climàtic assegurant la disponibilitat d'aigua i vegetació per als pastors (fins i tot durant els períodes més secs), per exemple, també és una forma de construir pau.

Els conflictes en entorns no bèl·lics van més enllà dels marcs polítics i legislatius i afecten els marcs de desenvolupament i restauració. Passar d'un enfocament basat en la securització convencional com a eina de pacificació a un altre que se centri en processos de desenvolupament sostenible portarà a noves aproximacions a la construcció de pau a les zones pastorals. No obstant això, cal que aquestes aproximacions siguin a llarg termini, sostenibles i impliquin tant l'Estat com els pastors; i, perquè això passi, els estats han de tenir-ne la voluntat política. Les comunitats haurien de ser el focus principal i altres actors haurien de col·laborar per donar suport a aquest “diàleg per a la construcció de pau”, amb un esforç concertat. En tot cas, el pastoralisme és un fenomen transfronterer i cada estat l'aborda de la seva manera; i el més habitual és que aquests enfocaments siguin divergents i no desemboquin en una cooperació pràctica entre i els estats.

El marc de polítiques de la Unió Africana per al pastoralisme a l'Àfrica (2010) [\[15\]](#) representa un dels principals documents de referència sobre com millorar l'economia pastoral fins a uns nivells sense precedents. Tanmateix, els reptes inherents de la violència crònica i les complexitats tan arrelades de la pobresa i el canvi climàtic són factors que ho dificulten. A diferència de la Resolució 1325 del Consell de Seguretat de les Nacions Unides de 2000 (que és un instrument localitzat i utilitzat per dones dedicades a la construcció de pau d'arreu del món), el marc de polítiques de reconstrucció i desenvolupament postconflicte de la Unió Africana, aprovat fa 15 anys,

tot i ser un instrument d'alt nivell té mancances a l'hora d'abordar les aportacions de les dones en la construcció de la pau [16]. La Unió Africana, per tant, ha d'aplicar uns marcs que puguin incidir directament en les realitats de la construcció de pau, especialment a les zones pastorals.

El recent protocol sobre la lliure circulació de persones i la transhumància de l'Autoritat Intergovernamental per al Desenvolupament [17] ha inaugurat un nou marc regional en el qual els països de l'Àfrica Oriental podien cooperar i harmonitzar la implantació a la regió de vies de pas més segures per als pastors. Caldrà veure si els estats membres poden desenvolupar el corresponent pla d'acció amb components de reducció de la violència i construcció de la pau, així com perspectives de mitigació del canvi climàtic.

Finalment, la delinqüència organitzada, el conflicte i la violència s'entrellacen cada cop més i aquest nexce prospera quan hi ha una manca de seguretat i d'accés a la justícia i als serveis socials [18]. Per tant, és essencial incloure el crim, el conflicte i la violència en l'agenda de construcció de pau, en lloc de considerar-los separatament com en les estratègies actuals centrades a imposar la llei i l'ordre. Un cop més, és un deure de la principal autoritat responsable, l'estat.

[Article traduït de l'original en anglès]

[1] *Pastoralism in Africa's Drylands*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2018, p.13.

[2] *Making visible the 'invisible benefits' of African pastoralism will spur national and pastoral economies both*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2018.

[3] Catley, A., Lind, J., i Scoones, I. *Pastoralism and Development in Africa: Dynamic Change at the Margins*, Routledge, 2013.

[4] *Unlocking the Potential of Arid and Semi Arid Lands of Kenya*, United Nations Development Programme 2018.

[5] La Convenció de les Nacions Unides contra la delinqüència organitzada transnacional defineix el crim organitzat com un grup estructurat i durador de tres o més persones amb la intenció de cometre un o més delictes greus per obtenir un benefici econòmic o material.

[6] ENACT és un programa finançat per la Unió Europea que reforça la resposta d'Àfrica al crim organitzat transnacional. El despleguen l'Institute for Security Studies, INTERPOL i la Global Initiative Against Transnational Organized Crime.

[7] Per obtenir més informació sobre l'índex de crim organitzat d'ENACT, visiteu aquest web interactiu.

[8] Daghar, M., i Okumu, W. Cattle rustling: a flourishing illicit market in East Africa, 2021.

[9] Weapons Compass Mapping Illicit Arms Flow in Africa, Small Arms Survey, 2019, p. 33.

[10] Galtung, J. Peace by Peaceful Means, Peace and Conflict, Development and Civilization, International Peace Research Institute Oslo, Sage Publications, 1996, p. 70-114.

[11] Durant una reunió organitzada pel PNUD a Naivasha, Kenya, el febrer de 2010, amb representants de governs, partits polítics, la societat civil i els equips de país de les Nacions Unides a 14 països africans, es va acordar la definició d'“infraestructures per la pau”.

[12] World report on violence and health, WHO library cataloging-in-publication data, World Health Organization, 2002. *Peace can be planned. Just like health*, Open Democracy, 2011.

[13] A Practical Experience of a Peace-Building Program Targeting the Pastoralists Youth: Cross-Border Peace & Sports Programme For Youth Warriors. Sudan/Uganda/Kenya. PAX, 2009. *Beyond Sport; The Contribution of Sport within the Process of Peace and Reconciliation*, Sport and Dev, 2009.

[14] Khadiagala, G.M., i Mati, J.M. Conflict Management Mechanisms in Resource-Constrained African Communities, 2012.

[15] Policy Framework For Pastoralism In Africa: Securing, Protecting and Improving the Lives, Livelihoods and Rights of Pastoralist Communities, African Union, 2010.

[16] The African Union must recognise women's role in peacebuilding, Institute for Security Studies, 2021.

[17] Protocol on Free Movement of Persons, Intergovernmental Authority on Development, 2020.

[18] Christian Altpeter. Building Peace at the Nexus of Organized Crime, Conflict and Violent Extremism, International Expert Forum on Twenty-First Century Peace-Building, The Folke Bernadotte Academy, 2015.

Sobre l'autor

Mohamed Daghar

Mohamed Daghar és Cordinador Regional a l'Àfrica Oriental de l'Observatori de Crim Organitzat del programa ENACT, on porta a terme investigació sobre crim organitzat transnacional. Té un màster en estudis de pau, conflicte i desenvolupament de la Universitat Jaume I de Castelló.

Fotografia

Les noies africanes de Pokot surten del mercat d'Amudat, Karamoja, portant bosses amb menjar. Uganda, Àfrica. Per Arjen de Ruiten (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Resistència civil: un poder col·lectiu pacífic i transformador

Esperanza Hernández Delgado

Universitat La Salle (Colòmbia)

Al llarg de la història, pobles, sectors socials o poblacions majoritàries han afrontat l'impacte múltiple de diverses violències. Aquestes violències s'han materialitzat en poders, que en cada moment històric han estat percebuts com a absoluts i invencibles i, en tot cas, asimètrics enfront dels qui els pateixen. El seu origen ha estat divers: monàrquic, oligàrquic, colonial, invasor, dictatorial, militar o armat, estatal i/o econòmic privat nacional o transnacional, entre d'altres. En qualsevol d'aquestes condicions aquests poders han estat dominants, excloents, abusius i amenaçadors. Sovint han cavalcat sobre interessos polítics i/o econòmics, han imposat la repressió o l'explotació i han apagat, al seu pas, moltes vides o les han col·locat en alt risc. A la vegada, han desconegut la condició ètnica dels pobles i, en general, la humanitat de tots els sectors esmentats i, a més, han arrasat mínims vitals com la cultura, el territori i l'autonomia de diversos col·lectius.

També, en diferents moments històrics i en diversos llocs, els sectors en referència han aconseguit, des de mètodes pacífics, aturar, transformar o atenuar l'impacte de les violències mencionades. Com s'explica aquesta fita impensable? Com ho han fet? La resposta es resumeix en dues paraules i es repeteix en les seves denominacions anàlogues: resistència civil i/o «resistència noviolenta», «resistència civilitzada», «rebel·lions desarmades» o «guerra sense armes», entre d'altres.

Aquesta resistència civil, els seus significats i característiques, els desafiaments que afronta i les alternatives per al present i el futur, representa l'eix central de les reflexions que es relacionen tot seguit. Es destaca, a més, que avui és clau com a

estratègia de resiliència, superació i/o interrupció de la violència en contextos on aquesta és exercida per actors estatals i no estatals, com el crim organitzat.

Què fa de la resistència civil un mecanisme al qual s'ha recorregut al llarg de la història?

La pràctica de la resistència civil implica aspectes d'interès molt significatiu. Així es reflecteix en les comprensions sobre aquesta modalitat de resistència, les seves potencialitats i conseqüències. Per aquest motiu ha cridat l'atenció de diverses disciplines de les ciències socials, de diferents expressions de l'art i de constructors de pau d'aquí o d'allà, i amb més èmfasi a partir de la dècada dels anys noranta del segle passat.

“Avui la resistència civil és clau com a estratègia de resiliència, superació i/o interrupció de la violència en contextos on aquesta és exercida per actors estatals i no estatals, com el crim organitzat”

Un aspecte d'interès és la recurrència de la resistència civil al llarg de la història. Davant d'aquesta realitat és vàlid preguntar-se: què tenen en comú els egipcis artesans d'Uaset, que l'any 1166 aC, durant el regnat de Ramsès III, van decidir aturar els treballs que estaven fent a les tombes de la reialesa per aconseguir que els paguessin els seus salaris, amb els plebeus romans que l'any 494 aC es van retirar al turó Aventí perquè els nobles reconeguessin els seus drets polítics?; o amb la tribu yaqui de Mèxic, que el 2010 va iniciar una lluita, sense recórrer a la violència, contra empresaris i l'estat de Sonora en contra del megaprojecte de l'«aqueducte independència», ja que no s'havien tingut en compte els drets de la tribu sobre el seu riu i el seu territori?; o amb els camperols de l'Asociación de Trabajadores Campesinos del Carare (ATCC) de Colòmbia Premi Nobel Alternatiu de la Pau, que el 1987 es van organitzar enmig del foc creuat per manifestar a tots els actors del conflicte armat intern que a partir d'aquell moment cap

camperol perdria la vida com a conseqüència d'aquest conflicte, que no eren els seus enemics, però que no es volien veure involucrats en la confrontació armada?; o amb les comunitats negres del Consejo Comunitario Mayor de la Asociación Campesina Integral del Atrato (COCOMACIA), al Medio Atrato de Chocó, a Colòmbia, que es van organitzar el 1982 per aturar la concessió que l'Estat havia fet del seu territori a indústries de la fusta privades i per aconseguir el reconeixement de la seva condició ètnica i dels seus drets?

La resposta a aquests interrogants és la mateixa en tots els casos: una oposició col·lectiva edificant i intel·ligent i un desafiament dignificant a ordres establertes per diverses violències i a tots els seus actors, des de mètodes noviolents, i el desplegament d'un poder pacífic transformador.

“Generalment, les campanyes de resistència civil més eficaces obtenen èxits parcials i algunes assumeixen la frustració de no assolir cap dels seus objectius, ja que són reprimides i doblegades”

En el segle xx les campanyes de resistència civil van ser més recurrents del que ens podíem imaginar i van assolir més èxits que les resistències armades. De tota manera, això no significa que els exercicis de resistència civil aconseguixin sempre les metes proposades i siguin reeixits. Generalment, les campanyes de resistència civil més eficaces obtenen èxits parcials i algunes assumeixen la frustració de no assolir cap dels seus objectius, ja que són reprimides i doblegades. Hi ha diverses raons que expliquen aquesta afirmació: els poders als quals s'enfronten les resistències noviolentes són enormes i, per tant, les asimetries en les relacions de poder també són grans. Al mateix temps, els conflictes són dinàmics, igual que els contextos en què sorgeixen i s'exerceixen aquestes resistències, i per això les circumstàncies poden canviar. L'experiència de les comunitats negres de COCOMACIA, a Colòmbia, va aconseguir, en el primer quinquenni dels anys vuitanta, que s'aturés la concessió que l'Estat havia fet del seu territori a les indústries de la fusta i també que es reconegués

la seva existència com a poble al Medio Atrato de Chocó i la seva relació especial amb el territori. No obstant això, va ser més tard [el 1993], quan es va aprovar la Llei de comunitats negres que permetria la titulació col·lectiva del territori d'aquestes comunitats. Els va passar el mateix als guarijíos, a Mèxic, que van aconseguir a la meitat dels anys setanta el reconeixement com a poble indígena i el del seu territori. Tot i així, posteriorment [el 2011], quan van iniciar la campanya de resistència contra la construcció de la presa Pilares no van tenir el mateix èxit.

Els significats de la resistència civil

Són diversos els significats de la resistència civil. En termes generals, ha estat entesa com a oposició i lluita col·lectiva sense recórrer a la violència. Des dels estudis de pau s'ha entès com un mecanisme de gestió i transformació positiva dels conflictes, tenint en compte els mètodes pacífics que utilitza i la potencialitat que té per generar canvis i transformacions constructives, socials i/o polítiques, segons la seva naturalesa. També es destaca que aquesta modalitat de resistència evidencia el poder de l'acció col·lectiva i l'eficàcia dels mètodes noviolents. Així, equilibra les relacions de poder asimètriques entre els qui resisteixen i els actors als quals s'exerceix aquesta resistència. A més, sovint representa la porta d'entrada a mecanismes de construcció de pau com la mediació i la negociació. De la mateixa manera, constitueix empoderaments pacifistes, atès que desenvolupa potencialitats i capacitats per fer les paus en els qui generen i dinamitzen aquesta resistència.

Quines característiques defineixen la resistència civil i perduren en el temps?

Les experiències de resistència civil registrades i documentades, especialment des dels anys noranta del segle passat, han aportat una acumulació significativa de coneixement sobre les característiques d'aquesta modalitat de resistència. Tenen a veure amb el seu origen, amb els actors que les impulsen i posen en moviment, amb els interessos que hi ha en el centre de l'exercici de la resistència, amb la seva potencialitat, amb els mètodes que s'utilitzen i amb condicions perquè siguin eficaces. Les característiques són les següents:

- **Caràcter processual.** La resistència civil és un procés i, en aquest sentit, es desenvolupa amb el temps, per etapes que no sempre són seqüencials i enmig d'alts i baixos. Aquesta característica és molt important i la diferencia d'altres expressions d'acció col·lectiva, com per exemple les mobilitzacions massives i de curta durada, que s'apaguen quan s'assoleixen algunes metes parcials, o els esclats socials, que són intensos i fugaços. La condició de procés d'aquesta resistència ofereix una finestra d'oportunitat per enfortir la unitat, desenvolupar una educació per a la resistència a l'interior dels col·lectius que resisteixen i afinar mètodes i estratègies. Els indígenes del Cauca, a Colòmbia, amb una llarga i fèrria resistència, en un primer moment van resistir a l'Estat per al reconeixement de la seva condició de pobles i dels seus drets. Després van agregar un nou component a la resistència que duïen a terme, ja que van incorporar la seva oposició al conflicte armat intern i a tots els actors que hi intervenien. En aquell moment, dins de les seves estratègies, van crear col·lectivament, des de les assemblees comunitàries, un manual de resistència i després van anar barri per barri, casa per casa, informant sobre les mesures i estratègies que recollia el manual. En un tercer moment, van estendre l'exercici de resistència a les iniciatives i als megaprojectes extractius nacionals i internacionals.
- **Acció col·lectiva.** Sens dubte, aquesta és una de les característiques principals que la defineixen i la que acull una bona part de la potencialitat dels seus assoliments. Es tradueix en una àmplia participació en l'exercici o la campanya de resistència civil, cohesió i acció conjunta, que ofereixen la possibilitat d'assolir les metes de la resistència que, com ja s'ha dit més amunt, generalment són parcials.
- **Origen en la base social.** Característica potent d'aquesta modalitat de resistència, que fa possible la seva apropiació entre els qui resisteixen, atès que s'origina en ells, que comparteixen una condició comuna, ja sigui per suportar el pes de la dominació, l'exclusió, l'explotació o la repressió, entre d'altres. A més, aquest motiu afavoreix la cohesió, la persistència i la fortalesa dels que lideren l'exercici de resistència o dels que hi participen.

“La resistència civil és un procés que es desenvolupa en el temps, una acció col·lectiva que s’origina en la base social”

- **Utilització de mètodes noviolents per resistir.** L’opció per aquests mètodes, independentment de si les arrels es troben en postures pragmàtiques o en principis ètics o religiosos, és molt intel·ligent i ofereix avantatges a l’exercici de resistència. D’una banda, implica menys costos per als qui resisteixen, especialment en termes de pèrdues humanes, i facilita que altres sectors socials donin suport a la campanya de resistència posada en marxa. De l’altra, legitima l’exercici de resistència pel seu caràcter pacífic i deslegitima les respostes violentes i repressives dels estats i de la resta d’actors als quals es resisteix.
- **Poder de les causes que generen la resistència.** Les causes que originen els processos i les campanyes de resistència civil representen un factor fonamental en el seu exercici i assoliments. Constitueixen la força que convoca la resistència, el factor que afavoreix i manté la unitat i el motor que la dinamitza. Es reflecteix tant en experiències de llarga durada com en les que han aconseguit consolidar-se en períodes de temps més curts, com és el cas a Colòmbia dels processos de resistència del Colectivo de Objetores de Conciencia, de l’Asociación Alianza Mujeres Tejedoras de Vida del Putumayo, de la Red de Mujeres por la Paz en los Montes de María (REMPAZ) i del Movimiento Nacional de Víctimas de Crímenes de Estado (MOVICE).
- **Organització i planejament.** Aquesta característica està estretament lligada amb l’eficàcia de l’exercici de resistència civil. Implica el desenvolupament de capacitats per a l’organització per part dels qui resisteixen: anticipar-se a possibles accions o reaccions de l’adversari, projectar i executar les accions de resistència i deixar el mínim possible a l’atzar. Així s’ha fet visible en l’experiència de resistència civil dels indígenes del Cauca, a Colòmbia, i en la de la tribu yaqui, a Mèxic.

- **Creativitat, flexibilitat, capacitat de reacomodament i persistència dels qui resisteixen.** És una característica pròpia dels que impulsen i dinamitzen les campanyes de resistència i està relacionada amb la seva eficàcia. La creativitat té a veure amb estratègies de protecció, visibilitat, difusió, no col·laboració, no cooperació i intervenció, entre d'altres. En contextos d'alta violència, hi ha experiències que recorren a estratègies creatives i molt senzilles, com la de la Comunidad de Paz de San José de Apartadó que, en l'etapa de sorgiment ~~el~~ 1996~~,~~, utilitzava xiulets per avisar de la presència d'actors armats a la zona, sortia en grups a recollir els fruits de la sembra per alimentar-se i es comptava en començar i en acabar el dia. La flexibilitat i la capacitat de reacomodament contribueixen a superar esculls o alts i baixos, ja que introdueixen canvis necessaris en les estratègies de la resistència. Al mateix temps, la persistència és inherent a qualsevol exercici de resistència i molt més en els que són reeixits.

“Cada experiència de resistència civil és única i irrepetible, amb característiques pròpies segons els contextos en els quals s’originen, els sectors que les generen, les causes i les condicions que n’afavoreixen o n’obstaculitzen la consecució”

Cada experiència de resistència civil és única i irrepetible. En aquesta condició, registren característiques pròpies, relacionades amb els contextos en els quals s’originen, els sectors poblacionals que les generen, les causes en què tenen les seves arrels i les condicions que afavoreixen o obstaculitzen la seva consecució. No obstant això, les característiques esmentades en aquest apartat són les essencials d’aquesta modalitat de resistència, i a la vegada comunes a totes elles, tot i que amb desenvolupaments i assoliments diferents. A més, vistes en conjunt representen la potencialitat d’aquesta resistència no violenta per aconseguir els seus objectius.

Els desafiaments de la resistència civil

No hi ha experiències de resistència civil perfectes, sinó perfectibles. Alguns cops s'ha registrat la transició d'experiències de resistència amb ús de violència, per necessitats extremes de defensa, a resistència civil o noviolenta, com és el cas de la tribu yaqui, a Mèxic, o dels indígenes del Cauca, a Colòmbia. En altres casos, en societats molt polaritzades, els que exerceixen la resistència noviolenta poden rebre l'oposició d'altres sectors de la societat civil que abracen la postura contrària. A més, cada experiència s'enfronta als desafiaments que imposen les violències i els seus actors en cada moment històric determinat. Per aquest motiu no poden ser considerades de manera lineal, igual que els conflictes que les generen. S'esmenten tot seguit alguns d'aquests desafiaments:

- El canvi en les dinàmiques d'expressió de les violències que fan tornar ineficaces les estratègies que utilitzaven amb cert èxit les experiències de resistència civil. Alguns processos de resistència civil desenvolupen mètodes i estratègies que aconseguixen nivells d'eficàcia significatius en una etapa del seu exercici de resistència, però posteriorment les lògiques i les dinàmiques de les violències canvien, i aleshores les estratègies que aquesta resistència feia servir en el passat perden l'eficàcia en el present. Aquest és, possiblement, el principal desafiament al qual s'enfronta l'exercici de resistència. Així va succeir en l'experiència dels camperols de l'ATCC, que van fer una resistència civil molt intel·ligent a tots els actors del conflicte armat, i aquesta resistència es va convertir en la porta d'entrada a un exercici de mediació amb aquests actors. Hi havia un mètode per mediar amb el qual havien assolit avenços significatius, però després del procés de desmobilització entre el govern Uribe i les Autodefensas Unidas de Colombia, moltes d'aquestes es van desmobilitzar i van sorgir reductes d'aquest actor armat en el territori d'influència de l'ATCC que operaven de manera diferent. Eren petits grups armats i sense dependència dels comandants ni de les estructures tradicionals. En aquestes condicions no era fàcil per als camperols establir contacte amb aquests grups ni identificar-ne la comandància per poder dur a terme una interlocució amb ells i resoldre pacíficament els conflictes.

“Malgrat els desafiaments als quals s’enfronten els processos de resistència civil, aquests continuaran sent el mecanisme més accessible, intel·ligent i idoni per a pobles, majories dominades o minories excloses”

- L’articulació de diverses violències en la seva manera d’actuar, com és el cas del vincle dels actors del narcotràfic amb els actors de conflictes armats interns, o del narcotràfic amb actors polítics corruptes. En aquests casos s’enforteix encara més el poder dels actors als quals es resisteix i l’asimetria entre aquest poder i el dels qui resisteixen.
- Els governs de postura ideològica d’extrema dreta i d’extrema esquerra en règims que es reconeixen com a democràcies, ja que assumeixen l’exercici de resistència com una amenaça que cal reprimir per la força. Aquesta realitat implica costos més elevats per als que resisteixen, especialment en termes de pèrdues humanes irreparables, agudització d’un context de polarització que estigmatitza la resistència, la generació de terror, l’estímul a grups privats que intervenen en la repressió contra els qui resisteixen i la impunitat dels qui violen els drets humans en aquest context.
- L’increment de la pobresa i de la pobresa extrema, que imposa desafiaments més grans a la resistència civil. Aquesta modalitat de violència estructural compta amb potencialitat per generar altres violències, i així s’afavoreix, per exemple, la vinculació a grups armats de delinqüència organitzada o de conflictes armats interns, o el vincle amb activitats del narcotràfic i el microtràfic. D’aquesta manera, s’incrementa l’espiral de la violència, s’enforteixen actors generadors de violència i es prioritza la resolució violenta dels conflictes. Aquest és un context advers per a l’exercici de resistència civil, encara que aquesta s’alci en oposició a la violència estructural que s’expressa en la pobresa.

- Les iniciatives econòmiques extractives, nacionals i internacionals, que sovint es dinamitzen des de la corrupció o la utilització de grups armats al seu servei, i que incrementen el seu poder i fan més difícil la lluita de la resistència civil contra aquestes empreses. Una realitat a la qual s'han enfrontat experiències de resistència civil com la de les tribus indígenes a Sonora, Mèxic, i la del Consejo Cívico de Organizaciones Populares e Indígenas de Honduras (COPINH).
- La corrupció que estén els seus tentacles a les diferents branques del poder públic en tots els nivells. Aquesta realitat impedeix que els qui exerceixen la resistència civil puguin recórrer amb eficàcia a mètodes jurídics o administratius, ja que, pel fet d'estar cooptats, no prosperaran.

Alternatives per al present i el futur

Malgrat els desafiaments als quals s'enfronten els processos de resistència civil, aquests continuaran sent el mecanisme més accessible, intel·ligent i idoni per a pobles, majories dominades o minories excloses. Recórrer a aquest exercici de resistència constitueix la millor o l'única alternativa que tenen a la seva disposició per oposar-se a violències plurals des de mètodes pacífics, per tal de protegir els seus mínims vitals i transformar la seva realitat.

Acudir a l'acumulació d'aprenentatges oferts per les seves experiències prèvies o al que han deixat les lliçons d'altres processos d'aquesta naturalesa, enforteix els processos de resistència. Així s'hi podran identificar accions utilitzades per afrontar els grans desafiaments del passat, i al mateix temps, elements per reacomodar-se davant dels reptes del present.

“Les experiències de resistència civil són patrimoni de pau i han de ser reconegudes en aquesta condició, defensades i enfortides per tots els actors rellevants de la construcció de la

pau”

Disciplina, entrenament, creativitat i planejament constitueixen, sens dubte, suports importants per qualificar l'exercici de resistència i afavorir l'èxit dels seus mètodes i estratègies. Continua sent molt important la combinació de mètodes propis de la resistència civil amb altres mètodes de la construcció de pau, especialment amb la mediació i la negociació.

Les aliances amb altres experiències de resistència civil podrien tenir més importància davant dels desafiaments actuals. Per una banda, permeten una anàlisi conjunta i crítica de la realitat i, per l'altra, nodreixen el seu repertori de mètodes i estratègies. A més, afavoreixen la seva articulació perquè puguin assolir la fita àrdua i desitjada de tenir un impacte més gran en l'àmbit nacional.

L'educació per a la pau ha d'assumir amb èmfasi la formació sobre la resistència civil, els seus significats i les finestres d'oportunitat que ofereix en termes d'aprofundiment de les democràcies, resolució pacífica de conflictes i construcció de pau. Les experiències de resistència civil són patrimoni de pau i han de ser reconegudes en aquesta condició, defensades i enfortides per tots els actors rellevants de la construcció de la pau.

[Article traduït de l'original en castellà]

Bibliografia

Castañar, Jesús. *Teoría e historia de la revolución noviolenta*. Barcelona: Virus Editorial, 2013.

Chenoweth, Erica; Stephan, Maria. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. Nova York: Columbia University Press, 2011.

Dudouet, Veronique. "Resistencia noviolenta en las asimetrías de poder". Traducció de David Berreno. *A Berghof Handbook for Conflict Transformation*. Berlín: Berghof Foundation, 2012.

Hernández Delgado, Esperanza; Mouly, Cécile. *Resistencias no violentas en América Latina*. Bogotá: Editorial FLACSO Ecuador i Universidad de La Salle, 2019.

López Martínez, Mario. "La resistencia civil examinada: de Thoreau a Chenoweth". *Polis* 43:1-17, 2016.

Mouly, Cécile; Hernández Delgado, Esperanza. *Civil Resistance and Violent Conflict in Latin America. Mobilizing for Rights*. Londres: Palgrave Macmillan, 2019.

Sobre l'autora

Esperanza Hernández Delgado

Esperanza Hernández Delgado és Doctora en Pau, Conflictes i Democràcia de la Universitat de Granada (Espanya) i màster en Estudis Polítics de la Pontifícia Universitat Javelina (Colòmbia). Investigadora per a la pau i docent en temàtiques de l'àmbit de la construcció de la pau. Vinculada actualment a la Universitat de La Salle de Colòmbia, on coordina el Laboratori de Pau.

Fotografia

Bogotá, Colòmbia - 1 de desembre de 2017: una tribu del nord de Colòmbia. CXHAB WALA KIWE. Pobles indígenes del nord del Cauca. Per Nowaczyk (Shutterstock).

ARTICLES CENTRALS

Moviments socials contra violències que no es volen veure

Jordi Mir

Universitat Pompeu Fabra

M'he passat mitja vida, tota l'acadèmica, parlant de violència estructural a persones que en la majoria dels casos mai havien sentit aquest concepte i tampoc havien pensat en allò que vol ser visibilitzat, analitzat, divulgat amb aquest terme. Una vegada explicat, sembla que s'entén, una altra cosa és si es comparteix o s'assumeix. La primera vegada que vaig començar a explicar-ho va ser com a resposta a preguntes relacionades amb una mobilització social. La violència que apareix en una mobilització acostuma a ser molt fàcil d'identificar i de denunciar. Les persones que es mobilitzen són massa sovint uns altres, unes altres, i sempre és més fàcil veure com a violència el que fan les persones que no són com nosaltres, que no som nosaltres.

Els mitjans de comunicació, governs, representants polítics i societat en general identifiquen fàcilment la violència física o contra els objectes. Si un contenidor crema, si es llancen objectes contra la policia, si es trenquen vidres, si hi ha pillatge, si hi ha enfrontaments cos a cos... Si passa alguna d'aquestes coses, les crítiques són nombroses, i es fonamenten ràpidament en el suposat caràcter violent de les persones mobilitzades. Es pren una part pel tot i es pot qüestionar la mobilització en conjunt. Ho acostuma a fer qui no comparteix els motius de les mobilitzacions. Però fins i tot persones que poden compartir-los, i participar-hi, acostumen a estar especialment sensibilitzades davant d'aquestes violències i a tenir més dificultats per ser conscients de l'existència d'altres.

Però l'objectiu d'aquest article no és analitzar la violència que pot aparèixer en les mobilitzacions socials, que és una qüestió important. El que es busca és analitzar una

altra de les seves aportacions: les violències que aquestes mobilitzacions identifiquen i que intenten reduir o eliminar. La paradoxa és de grans dimensions. Hi ha moviments socials que sorgeixen per denunciar violències existents, per reduir-les i eliminar-les, i són denunciats per exercir la violència. És una constant. No fa gaires anys, un periodista de la televisió pública espanyola m'entrevistava per a un reportatge sobre mobilitzacions que utilitzaven la desobediència civil no violenta. Després d'insistir amb preguntes orientades a identificar com a violència algunes accions com ara desmuntar la barrera d'un peatge o altres d'aquest estil, em va repreguntar: Però, incomplir la llei no és ja un acte de violència?

La construcció hegemònica de la violència

Si definim la violència d'aquesta manera, com tot acte que no compleixi la llei, estem ampliant el concepte de violència incorporant-hi tota actuació que estigui fora del marc legal més enllà de com es desenvolupi. Hi ha una tendència en moltes societats a identificar com a violència tot allò que no s'accepta. Costa molt pensar que el marc legal, les administracions públiques o les empreses poden exercir violència. Són molt poques les ocasions en les quals, des del poder polític, institucional, econòmic s'assumeix aquesta realitat. Hi ha moviments que sorgeixen per denunciar aquesta realitat i canviar-la.

Sempre costen més de veure altres violències existents, aquelles contra les quals es poden estar mobilitzant els moviments socials, per exemple. No es tracta de qüestionar unes violències en comparació amb unes altres, de justificar-ne unes per altres; es tracta de ser conscients que costa molt poc veure i denunciar unes violències i que és molt difícil veure'n i denunciar-ne unes altres. A la nostra societat la violència acostuma a generar rebuig, el problema és què entenem per violència i què no.

En quants països, també en aquells que es presenten com a democràcies, les persones i els col·lectius que es mobilitzen per reivindicar drets i justícies posen en risc les seves vides? Quantes societats que es presenten i són considerades internacionalment com a democràcies pateixen alts índexs de violències de diferents tipus? Quant racisme quotidià (exclusions, discriminacions, desigualtats) es pateix fins i tot en societats que

consideren que no tenen cap problema amb el racisme? Quanta exclusió social sofreixen els sectors menys afavorits (fins i tot en societats “desenvolupades” i “riques”) en l'accés a la salut, l'educació, l'habitatge...? Quant hem trigat i trigarem a ser conscients i a actuar coherentment davant de les violències contra la natura, contra la vida, que ens han portat a estar en situació d'emergència climàtica? Quant hem trigat i trigarem a ser conscients que la mobilització social en realitat construeix pau quan denúncia violències que són invisibilitzades o de les quals encara no hi ha una gran consciència social?

“No es tracta de qüestionar unes violències en comparació amb unes altres; es tracta de ser conscients que costa molt poc veure i denunciar unes violències i que és molt difícil veure'n i denunciar-ne unes altres”

Existeix una construcció hegemònica del que considerem violència. És a dir, hi ha un conjunt d'idees dominants, majoritàries, que estableixen el que és violència, el que genera molt, poc o gens de rebuig. Unes idees que s'han convertit en establertes i dominants mitjançant un procés que, més enllà de possibles impositcions, han estat assumides per una part important de la població com a sentit comú. Un sentit comú que no respon més que a allò que s'ha anat pensant, allò de què s'ha anat parlant, allò que apareix en els mitjans, en les intervencions polítiques, en les converses a la feina, al centre d'estudi, amb la família, amb les amistats... Un sentit comú que sembla sensat, coherent, racional, però que sempre és una construcció que respon a algunes idees dominants i que acostuma a deixar fora altres maneres de veure, de pensar o d'actuar.

Són molts els moviments socials que podem analitzar per veure-ho, també ho podríem fer en diferents moments històrics i llocs..., però ara n'assenyalaria dos que ens ofereixen diferents característiques: el moviment feminista i el del dret a l'habitatge. Són moviments que podem trobar al llarg de la història i en el present. Moviments que,

com acostuma a passar, neixen en els marges i poden aconseguir arribar a la centralitat de les societats. Moviments que, com acostuma a passar en tots els que volen transformar culturalment i políticament la societat, busquen convèncer i acostumen a ser majoritàriament noviolents. Moviments que s'han desenvolupat en societats amb índexs elevats de diferents tipus de violències i també en societats que s'(auto)consideren noviolentes, democràtiques. Societats amb tan bon concepte de si mateixes que es veuen com si haguessin superat les violències.

El moviment feminista i el moviment pel dret a l'habitatge, com altres moviments, sorgeixen per denunciar violències existents en les nostres societats. Violències de diferents tipus que no són assumides com a tals en molts casos. Ens trobem davant de violències negades, amagades, justificades.

Els moviments socials que denuncien violències

Els moviments socials acostumen a trobar-se fora de les maneres majoritàries de veure, de pensar, d'actuar. La majoria dels moviments socials sorgeixen o han sorgit com una minoria, com a resposta a alguna cosa dominant o majoritària que volien canviar. No obstant, els moviments socials poden arribar a ser de masses, fins i tot majoritaris en el suport a les seves idees o reivindicacions. Poden canviar la societat, les polítiques, els poders, les idees, els valors, la cultura... Poden posar en crisi l'hegemonia de la societat, i fins i tot canviar-la.

Per exemple: per què s'ha tendit majoritàriament a pensar que trencar un vidre d'una botiga és violència i per què no s'ha considerat violència que les dones no tinguessin els mateixos drets que els homes o que patissin una violència patriarcal constant? Dins del moviment feminista sufragista del segle XIX hi va haver qui va considerar una opció de mobilització social trencar aparadors. Les feministes i sufragistes no van començar a ser mal vistes per aquests actes, ja ho eren anteriorment per les seves idees i propostes. Eren minoritàries, s'enfrontaven a l'hegemonia dominant, eren perilloses, contrahegemòniques. Però aquest tipus de comportaments les va presentar, a més, com a violentes. En canvi, es parlava molt poc o gens de la violència que podia significar el domini patriarcal sobre les dones. Quan s'ha començat a parlar de la

violència física, sexual, contra les dones? Quan s'ha començat a parlar de la violència patriarcal? Una violència acceptada i justificada socialment durant segles, encara avui en massa llocs i en massa caps. Una violència acceptada i justificada com la que podien patir altres sectors de les nostres societats. Una violència que fins i tot ha estat considerada o és considerada com a “necessària” per com són les dones.

“El moviment feminista i el moviment pel dret a l’habitatge sorgeixen per denunciar violències que no són assumides com a tals. Ens trobem davant de violències negades, amagades, justificades”

El feminisme és un moviment social de llarga trajectòria que podem estudiar per la seva emergència a partir de diferents onades. Podem pensar en la que es va viure a finals del segle XIX i principis del segle XX, com va trencar l’hegemonia dominant, com va fer visibles i inacceptables determinades violències, però també en l’onada actual. Podem pensar en com el feminisme s’ha implicat en la superació d’altres violències i en la construcció de pau en conflictes armats, però també en societats amb massa violències silenciades o invisibilitzades. Hi ha violències, massa, que continuen presents en tot tipus de societats. Encara queda molta feina per fer, per això el moviment continua.[\[1 \]](#)

El moviment pel dret a l’habitatge té també una llarga trajectòria, encara que no una identitat tan marcada com el feminisme. En la fase actual ha aparegut amb força vinculat a les crisis viscudes en el segle XXI i relacionades amb l’economia i el deute. A Espanya, una societat en què no hi havia consciència que existís una violència estructural relacionada amb l’accés a l’habitatge, ha tingut lloc una de les mobilitzacions més importants pel seu volum, durada i capacitat d’incidència. La Constitució espanyola reconeix el dret a l’habitatge, però no s’ha desenvolupat mai la llei que garanteixi aquest dret.[\[2 \]](#)

La crisi econòmica iniciada l'any 2008 va tenir diferents conseqüències i derivades. Una d'elles tenia i té a veure amb les persones que durant l'etapa de gran creixement econòmic a Espanya (1997-2007) s'havien hipotecat per adquirir un habitatge. A partir de l'any 2009 van començar els grans i nombrosos problemes per poder pagar aquests préstecs. La crisi es va aguditzar i va afectar també les persones que vivien de lloguer. Encara avui aquesta crisi està activa, ha enllaçat amb l'associada a la pandèmia, i moltes persones pateixen perquè no poden pagar l'habitatge, l'han d'abandonar o són desnonades.

El 2009 va néixer un col·lectiu a Barcelona, la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH), que al cap de pocs anys va arribar a estar present en més de 200 localitats de tot Espanya. La PAH va sorgir amb la voluntat de garantir el dret a l'habitatge. El seu bon funcionament i la mobilització social del 15M a partir del 2011 van comportar aquesta gran expansió. La PAH sempre ha optat per un repertori de mobilització social no violent. Ha buscat la innovació per evitar caure en accions que considerava poc útils. Per exemple, en els seus tretze anys de vida ha organitzat molt poques manifestacions. Ha optat majoritàriament per concentracions en oficines bancàries per reivindicar condonacions de deutes o lloguers socials, bloquejos amb els cossos per aturar desnonaments, o accions de denúncia de persones parlamentàries que no estaven disposades a votar les seves propostes de llei. No han practicat la violència contra les persones o els objectes, però en alguns intents per aturar desnonaments s'han produït càrregues policials. Hi ha qui ha volgut presentar la PAH com una organització violenta, fins i tot se l'ha identificat amb el nazisme per la denúncia de les persones parlamentàries que no estaven disposades a donar suport a una possible llei que volgués canviar una llei hipotecària molt lesiva per a qui té dificultats per pagar l'habitatge, ja que pot perdre el pis i quedar-se amb el deute per pagar.

“Els moviments socials contribueixen decisivament a prendre consciència de violències que no eren percebudes, malgrat que sí que eren patides o causades”

Per contra, en el debat politicoinstitucional o mediàtic s'ha parlat molt poc de la violència que suposa no garantir el dret a l'habitatge o expulsar de casa seva persones a les quals no se'ls oferiria una alternativa residencial. Amb l'afegit de viure en una societat en què, després de la crisi econòmica i immobiliària, hi ha una gran quantitat d'habitatges no ocupats que han passat a estar administrats amb participació pública, ja que s'han rescatat amb diner públic entitats financeres que n'eren les propietàries. [\[3 \]](#)

El moviment feminista i el moviment pel dret a l'habitatge, més enllà dels èxits i fracassos, són responsables que avui es parli de violències de les quals abans no es parlava i que es treballi per revertir-les. Aquests moviments socials, com altres que treballen en altres àmbits, construeixen pau en tot tipus de societats, ja que contribueixen a la superació de diferents violències, fins i tot d'aquelles que són acceptades, invisibilitzades o no reconegudes. Fa poc que ens ha deixat bell hooks, qui va escriure:

«Avui dia es parla del problema de la violència domèstica en tants cercles, des dels mitjans de comunicació de masses fins a l'educació formal, que normalment s'oblida que va ser el moviment feminista contemporani la força que va destapar i exposar de manera radical la realitat vigent d'aquest problema. Al principi l'enfocament feminista sobre la violència domèstica només parlava de la violència dels homes contra les dones, però a mesura que el debat es va anar ampliant, es va veure que la violència també era present en les relacions entre persones del mateix sexe (les dones en relacions amb altres dones poden ser víctimes d'abús) i que les nenes i els nens també eren víctimes de la violència patriarcal adulta.» [\[4 \]](#)

Moviments socials que construeixen pau

Dedicar-se als moviments socials sovint és sinònim de ser cridat en moments de conflictivitat social, d'aldarulls o fins i tot d'episodis violents. Hi ha una tendència molt estesa a identificar la mobilització social amb la violència. Ja s'han intentat explicar algunes de les motivacions que fan que això sigui així. Comença, doncs, a ser hora de canviar la mirada dominant sobre els moviments socials, i s'han fet passos importants en aquest sentit, en part gràcies a l'increment del suport social que han aconseguit. El

moviment feminista i el del dret a l'habitatge han passat dels marges al centre. Aquest fet té múltiples implicacions que també podem veure en altres moviments que han seguit un procés semblant.

Quan analitzem l'impacte dels moviments socials, ho podem estudiar en diversos àmbits. Si pensem en aquests impactes en relació amb els diferents tipus de violències existents en les nostres societats, podem identificar la seva capacitat per denunciar-les, per frenar-les, per revertir-les, però no hem de deixar de pensar en la capacitat que tenen per generar consciència. Consciència en diferents sectors. Consciència entre les mateixes persones que protagonitzen la mobilització social, que han hagut de prendre consciència d'aquesta violència en algun moment previ. Consciència en el conjunt de la societat. Consciència en la política institucional, els partits polítics, els mitjans de comunicació... Els moviments socials, fins i tot, contribueixen decisivament a prendre consciència de violències que no eren percebudes, malgrat que sí que eren patides o causades. És a dir, contribueixen a la presa de consciència de la violència que se sofreix i que s'infringeix. Una altra cosa serà què cal fer per passar de la presa de consciència als canvis que garanteixin la desaparició d'aquestes violències.

“Quant trigarem a ser conscients que la mobilització social construeix pau quan denuncia violències que són invisibilitzades o de les quals encara no hi ha una gran consciència social?”

En relació amb la història del moviment per la pau, s'hauria de pensar i repensar la connexió entre moviments defensors de diferents causes, les vinculacions que han tingut o que no han tingut, allò que les uneix o que les separa, les dobles militàncies, els moviments de més d'una causa, les violències que es donaven en moviments que podien ser contraris a la violència i per la pau. No hem d'oblidar, per exemple, el rebuig que generava el moviment ecologista en sectors significatius del moviment antinuclear durant els anys vuitanta del segle passat, o les violències patriarcals que han existit i

que poden existir en moviments que s'anomenen alliberadors de diferents opressions. A l'obra de bell hooks hi ha aportacions molt interessants per fer-ho amb el feminisme, però convindria ampliar-ho a d'altres moviments. La violència, com la pau, té moltes cares, i no sempre n'hem estat conscients. Deia bell hooks: «La lluita feminista contra la violència envers les dones és indispensable que s'entengui com a part d'un moviment més ampli que busca posar fi a la violència».[5]

Hi ha violències que es veuen i d'altres que no. Hi ha violències que es veuen i que es consideren inacceptables i d'altres que es veuen i que es consideren acceptables, o que fins i tot s'arriben a qualificar de necessàries. El catàleg de violències “necessàries” és massa extens i ens mostra al llarg de la història i en el present com han estat i com són les nostres societats. Hi ha violències que no es veuen i hi ha qui s'esforça perquè les veiem. En totes les èpoques hi ha qui s'ha enfrontat a les violències que existeixen en les nostres societats. En totes les èpoques hi ha qui ha aconseguit que algunes d'aquestes violències es veiessin i s'intentés reduir-les o eliminar-les. Hi ha hagut moltes organitzacions, col·lectius i persones, que s'han mobilitzat per aconseguir-ho, tot i que no estigués ben vist, malgrat que les criminalitzessin o que les perseguissin per fer-ho. Si les nostres societats avui tenen menys violència, més pau, que les del passat és per la seva dedicació. Cal estudiar-ho, analitzar-ho, conèixer-ho, divulgar-ho i recordar-ho.

[Article traduït de l'original en castellà]

[1] Per aprofundir sobre les aportacions del feminisme en la construcció de la pau, és interessant consultar el monogràfic de la revista *Per la Pau* de l'ICIP “Reorientant la seguretat des del feminisme” (número 39, febrer 2021).

[2] Per atendre mobilitzacions més enllà del cas espanyol, podeu consultar Tattersall, Armanda i Iveson, Kurt. *People power strategies in contemporary housing movements*. International Journal of Housing Policy, 2021, i *La resistencia a los desahucios en Europa*. Rosa Luxemburg, 2016.

[3] Per aprofundir sobre la PAH s'acaben de publicar un parell d'obres de gran interès: França, João. *La PAH, manual de uso*. Rosa Luxemburg, 2021, i *La Plataforma de Afectados por*

la Hipoteca. Una dècada de lucha por la vivienda digna 2009-2019. Bellaterra Edicions, 2022.

[4] bell hooks. *El feminismo es para todo el mundo.* Madrid: Traficantes de Sueños, 2017, p. 87. [La traducció al català és nostra.]

[5] bell hooks. *El feminismo es para todo el mundo.* Madrid: Traficantes de Sueños, 2017, p. 89-90. [La traducció al català és nostra.]

Sobre l'autor

Jordi Mir

Jordi Mir  s llicenciat i doctor en Humanitats,  s professor associat a la Facultat d'Humanitats de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona i a la Facultat de Ciències Polítiques i de Sociologia a la Universitat Aut noma de Barcelona.  s membre del Centre d'Estudis sobre Moviments Socials i de l'Observatori del Sistema Universitari.

Fotografia

Membres del moviment Stop Desnonamentss protesten per evitar el desallotjament d'una família a València el 21 de juliol de 2011. Per Heino Kalis.

ENTREVISTA

Entrevista amb Mary Kaldor, experta en estudis de guerra, pau i seguretat

Sabina Puig i Eugènia Riera

Institut Català Internacional per la Pau

Mary Kaldor és catedràtica de Governança Global a la London School of Economics, on dirigeix el programa sobre Societat Civil i Seguretat Humana. Autora de nombroses publicacions, Kaldor és un referent en els estudis sobre guerra, pau i seguretat. Va ser pionera en desenvolupar el concepte de “noves guerres”, un tipus de violència persistent que va més enllà de la confrontació armada entre dos bàndols. En aquesta entrevista abordem els reptes que suposen per a la construcció de pau aquestes “noves guerres” i les situacions d’extrema violència fora de conflictes armats clàssics, en països com Mèxic o Colòmbia.

En la seva opinió, quines són les qüestions que més preocupen pel que fa a la pau i la seguretat a nivell internacional? Quins són els reptes i les regions que actualment mereixen una atenció especial?

Bona pregunta. Jo diria que estem veient tres tipus de guerres diferents, tot i que crec que s’estan fusionant. Una és el que jo anomeno *nova guerra*, un tipus de violència persistent. Tenim tendència a pensar que les guerres són contestes polítiques profundament arrelades entre dos bàndols que acaben amb guanyadors i perdedors. Però, en les noves guerres, el que veiem és que els diversos grups armats, o bandes criminals, estan més interessats en allò que poden aprofitar de la violència en lloc de pensar en si guanyen o perden. Jo diria que Mèxic i Veneçuela són escenaris d’aquestes noves guerres. I Colòmbia, també: el que va començar com una guerra civil clàssica ha esdevingut una nova guerra. En el cas de Mèxic, els beneficis dels grups armats són

principalment econòmics, però en altres indrets els actors també se n'aprofiten políticament, perquè la por que imposen és un via per construir ideologies extremistes i ideologies ètniques o religioses. En altres paraules, és un tipus de violència que es reproduïx a si mateixa i és molt difícil acabar amb ella. Aquest tipus de guerra és un problema molt greu, perquè és molt perillós. I ho estem veient a molts territoris d'Amèrica Llatina, de l'Orient Mitjà, d'Àfrica i d'Àsia. És més aviat una circumstància social que s'està estenent.

I els altres dos tipus?

D'una banda, continuem assistint als vells conflictes geopolítics entre les grans potències: els EUA, Rússia i la Xina. Jo diria que aquestes guerres són, d'alguna manera, conflictes imaginaris; no volen acabar en un enfrontament perquè qualsevol conflicte d'aquest tipus seria letal per a la humanitat. Però sí que exigeixen una tensió constant —que jo crec que és molt perillosa—, com veiem ara a Ucraïna. I, en tercer lloc, tindriem aquesta horrible campanya de drons que duen a terme els Estats Units. Aquest país continua fent la guerra contra el terrorisme, que pren forma de campanya a llarga distància i arreu del món en nom de la qual assassinen persones i contribueixen a un caos violent. Penso que, en realitat, el problema és que tots tres tipus de guerres, els tres fenòmens, es retroalimenten mútuament.

Aquestes noves guerres, inclosos els episodis i actes extremadament violents en contextos no bèl·lics, continuen estant molt infrarepresentades en l'agenda global per la pau i la seguretat. Per què creu que passa?

Creo que és pel que jo anomenaria *velles interpretacions* del que significa la guerra. Per a moltes persones, la guerra és un fenomen legítim entre dos grups polítics que no poden resoldre les seves diferències pacíficament. D'altra banda, segons el dret internacional, hi ha formes de legitimar una guerra, per exemple, quan es declara en legítima defensa. De manera que és com si tinguéssim una idea del que és la guerra, i tot el que no s'ajusti a aquesta idea queda exclòs. A llocs com Síria o els Balcans, el que està passant és molt semblant al que veiem a Mèxic o a Veneçuela, però s'emmarca en termes polítics i és per això que sí que ho considerem una guerra, a diferència del que passa a

Mèxic i Veneçuela. Crec que suposa un problema bastant important pel que fa a la construcció de pau, perquè si pensem que la majoria dels que generen violència són grups criminals, les negociacions —tot i que, de vegades, poden ser necessàries— poden ajudar a reforçar aquests grups. El cas és que la construcció de pau tradicional se centra en la mediació i la negociació, però necessitem aplicar altres enfocaments. De vegades cal negociar fins i tot amb les bandes criminals. Tot i això, hem de reflexionar profundament sobre què implica aquesta negociació i com la vinculem a altres tipus d'enfocaments per a la construcció de pau.

“Mèxic, Veneçuela i Colòmbia són escenaris del que jo anomeno “noves guerres”. La violència es reproduïx a si mateixa i és molt difícil eradicarla”

Quines estratègies o pràctiques de construcció de pau serien transformadores a l'hora de tractar amb aquest tipus de violència?

La clau sempre és instaurar l'autoritat política legítima, és a dir, municipalitats, regions o estats en què la població confiï. Per tant, la pregunta és: de quina manera construïm la legitimitat política? I aquí cal incloure diversos elements. En primer lloc, crec que el paper de la societat civil és absolutament important. De nou, en bona part de la literatura sobre la construcció de pau, la societat civil no s'identifica com una força política. Tanmateix, la ciutadania que rebutja la violència i repudia la criminalitat és un motor absolutament central en la construcció de la legitimitat política. En general es tendeix a equiparar la societat civil només en el sentit d'ONG i en la meua recerca nosaltres parlem de civisme, perquè això inclou una ciutadania compromesa, un funcionariat, un professorat, una justícia i un cos de policia honestos, i també autoritats locals que gestionen serveis públics. Quan parlem de societat civil ens referim a tot aquest tipus de persones. En el cas de Síria, hi ha exemples molt interessants sobre el paper de la societat civil en les converses formals. L'Organització de les Nacions Unides va crear un Consell Consultiu de Dones i una sala amb

representants de la societat civil per reunir totes les parts però això no s'ha traslladat en les converses a nivell polític. Aquest exemple ha estat molt important per agrupar la societat civil de diferents parts de Síria i ha ajudat a augmentar la legitimitat dels activistes sobre el terreny.

En segon lloc, tenim la mediació, que no necessàriament ha de tractar el futur en termes polítics. La mediació té a veure amb aspectes molt concrets, com ara la seguretat d'un barri o l'aixecament d'un setge, i ha d'actuar a tots els nivells i ser molt inclusiva. Per tant, l'enfocament clàssic de la construcció de pau centrada en la mediació política de dalt a baix és inadequat i de vegades, fins i tot, contraproductiu.

“L'enfocament clàssic de la construcció de pau centrada en la mediació política de dalt a baix és inadequat i de vegades, fins i tot, contraproductiu”

En tercer lloc, l'estat de dret i els mecanismes jurídics són absolutament crucials. Sovint, per a les persones encarregades de la construcció de pau, la justícia queda relegada a un segon pla. Amb freqüència pensen que cal absoldre els diferents actors violents perquè l'única manera d'arribar a uns acords de pau és acceptar que aquests actors violents sàpiguen que no seran empresonats ni se'ls jutjarà. Però si no abordem les violacions dels drets humans que han comès, si no tractem la seva conducta delictiva, mai no podrem resoldre el problema.

Finalment, cal parlar de les qüestions econòmiques. Si analitzem les causes econòmiques d'aquests tipus de conflictes, veurem que estan molt relacionades amb les polítiques econòmiques neoliberals. Els conflictes esclaten amb situacions d'atur i desigualtat extremes, i en cultures on les persones s'enriqueixen quan formen part d'un govern. Per tant, cal tractar tots aquests aspectes per crear unes condicions de vida legítimes i evitar, així, que les persones abracin la delinqüència.

Ha parlat sobre la importància de la justícia. Els mecanismes de dret internacional establerts per mantenir la seguretat i la pau no han evolucionat darrerament. Quins són els reptes que, en aquest sentit, cal superar per fer front a aquest tipus de violència?

Ara disposem d'òrgans competents que promouen el dret internacional, a més de diferents grups que han reforçat aquesta matèria de diverses maneres. Si prenem l'exemple dels Estats Units, aquest país ha diluït enormement el significat de *defensa pròpia* per justificar la guerra contra el terrorisme com una guerra legítima. Quan van succeir els atemptats de l'11 de setembre, moltes persones –i jo mateixa– vam dir que es tractava d'un crim, no d'una guerra. I si ho definim com un crim, hem d'abordar els fets de manera intel·ligent i aplicar la vigilància adequada, en lloc de desplegar operacions militars. Però els estatunidencs van escollir tractar aquests fets com un atac per part d'un Estat estranger i van adduir que la seva intervenció a l'Afganistan era en defensa pròpia. Posteriorment el conflicte es va estendre a l'Iraq i contra actors no estatals (Al-Qaeda, l'ISIS, Boko Haram). I això és el que els ha permès tractar com una guerra el que són assassinats selectius. D'una manera semblant, Putin va tensar el dret internacional quan parlava del dret d'intervenció per defensar els russos en indrets com Abkhàzia o l'Est d'Ucraïna. S'està debilitant enormement el dret internacional i no hi ha un consens global sobre la qüestió. Al mateix temps, s'han fet nous desenvolupaments, per exemple, en l'àrea dels drets humans.

“No hi ha un consens global pel què fa al dret internacional i aquest s'està debilitant enormement”

Els drets humans desafien la legalitat de la guerra per si mateixa perquè la guerra representa una violació dels drets humans, i és vital que reforcem les lleis internacionals sobre els drets humans. També disposem de les lleis de pau, i és que hem celebrat literalment centenars d'acords de pau i aquests documents constitueixen el dret internacional. I, per descomptat, cal no oblidar la responsabilitat que tenim de

protegir el desenvolupament de la intervenció humanitària.

Pel que fa al llenguatge, alguns acadèmics defineixen la violència a Mèxic com un conflicte armat d'àmbit no internacional. Està d'acord amb aquesta definició? Creu que cal aprofundir en la concepció del que vol dir un conflicte armat?

Aquesta és una qüestió molt complexa. Si comencem a definir la violència armada com a guerra, els criminals poden argumentar que són soldats, en lloc de criminals o actors legítims. D'altra banda, com a avantatge podem dir que en el marc del dret internacional humanitari, si s'autoproclamen soldats, haurien de respectar les normes en virtut de les quals no poden matar ni violar la població civil, incloses les dones i els menors.

“La guerra tant a Síria com a Mèxic és una condició social; cal modificar-ne els factors estructurals i un punt de partida ha de ser la seguretat humana”

Molts governs tenen tendència a emprar mecanismes altament militaritzats per donar resposta a les diferents violències criminals que posen en risc els drets humans. En quines circumstàncies limitaria l'ús de la força militar?

Jo he defensat amb molta vehemència que els cossos militars han d'operar en el marc de la seguretat de la població. Tot i que la força militar pot ser necessària per defensar la població o per donar suport a un acord de pau, la seva finalitat sempre ha de ser protegir les persones en lloc d'eliminar els enemics, perquè la seva tasca principal és protegir la ciutadania. En aquest sentit, hi ha determinades circumstàncies en les quals les forces armades poden ser necessàries per protegir la població, per exemple, en casos de genocidi o de violacions massives dels drets humans. És clar que Ucraïna necessita un exèrcit per defensar-se contra la invasió armada, però defensar-se és molt diferent d'atacar. Per tant, les forces armades sempre han de tenir un paper de caràcter defensiu i protector.

Hi ha prou voluntat política per transformar els conflictes i erradicar la violència crònica?

Tant si és un tipus de violència com la veiem a Síria o com la que es viu a Mèxic, la guerra és el que jo anomeno una *condició social*. Es reproduïx per si mateixa i la qüestió radica en intentar modificar-ne els factors estructurals. Tenim diferents possibilitats de fer-ho i un punt de partida és la seguretat humana, la qual té en compte la seguretat de les persones i les comunitats més que els estats i les fronteres. L'objectiu fonamental sempre és reduir la violència i no pas derrotar l'enemic. El repte és global —perquè les xarxes internacionals (per exemple, la indústria d'armaments i els beneficis del petroli i el gas) donen suport a governs— i també local. Per tant, necessitem fer reformes en diferents àmbits, cosa que és molt difícil, i també cal que els actors externs multilaterals (l'ONU, la UE) reconeguin la importància que té abordar la violència estructural.

[Aquesta entrevista es va realitzar el mes de febrer, abans de la invasió russa a Ucraïna]